ISSN 0972-2335

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਭਾਈ ਪਰਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਸੰਪਾਦਕ
ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ

ਮਾਰਚ 2024

ਮੁੱਲ 15/-

ਪੂਰਬ ਜਨਮ ਕੇ ਮਿਲੇ ਸੰਜੋਗੀ

ਕੋਈ ਕਿੱਥੋਂ ਕੋਈ ਕਿੱਥੋਂ,
ਸਭ ਮਿਲਕੇ ਪਰਿਵਾਰ ਸਦਾਇਆ ।

ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਦਾ ਟੋਲਾ ਬਣਿਆ,
ਕੋਈ ਬਣਿਆ ਮਾਪਿਉ ਜਾਇਆ ।

ਭੈਣ ਭਣੀਂਏ ਸਾਲੇ ਸਾਲੀ,
ਪੁੱਤ ਭਤੀਜੇ ਮੇਲ ਬਣਾ ਕੇ ।

ਸੰਤੋਖ ਅੰਤ ਨੂੰ ਅੱਡ ਹੈ ਹੋਣਾ,
ਕੀ ਚਾਚਾ ਕੀ ਤਾਇਆ।

ਪੁਸਤਕ – ਗੁੱਝੀਆਂ ਰਮਜਾਂ: ਕਵੀ ਸੁਰਗਵਾਸੀ ਸੰਤ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

ਸੰਪਾਦਕ

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ

ਐਮ.ਏ. (ਸੰਗੀਤ, ਪੰਜਾਬੀ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਐਨ), ਪੀਐਚ. ਡੀ

ਸਹਿਯੋਗੀ

ਸ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ. ਨਵਤੇਜ ਸਿੰਘ

▲ ਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਵਿਚਾਰ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਾਦਕ ਜਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ ਦਾ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

▲ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਪੱਤਰ ਨੰ: ੪/੮/੯੦ ਮਿਤੀ ੨੦/੨/੯੧ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਹੈ।

ਚੰਦੇ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

▲ ਦੇਸ਼: ਇਕ ਕਾਪੀ : 15 ਰੁਪਏ

▲ ਦੇਸ਼ ਸਾਲਾਨਾ ਚੰਦਾ : 150 ਰੁਪਏ

▲ ਜੀਵਨ ਮੈਂਬਰ ਚੰਦਾ: 1500 ਰੁਪਏ

▲ ਵਿਦੇਸ਼ : ਸਲਾਨਾ ਚੰਦਾ INR1500

▲ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਲਈ ਡਰਾਫਟ, ਮਾਇਕ ਸਹਾਇਤਾ, ਚਿੱਠੀ-ਪੱਤਰ ਅਤੇ ਰਚਨਾਵਾਂ ਭੇਜਣ ਲਈ ਪਤਾ:-

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ (ਰਜਿ.)

422, ;eNo 15-J, uvhrV 160 015

ਫੋਨ : 0172-2772660, 098140 53630

e-mail: drjagirsingh@gmail.com

Website : http://www.amritkirtan.com

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ' ਨੇ ਸਿਰਜਣਾ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼ ਅਤੇ ਸਟੇਸ਼ਨਰਜ਼ ਸ਼ੋਅਰੂਮ ਨੰ: 443, ਮਟੌਰ, ਸੈਕਟਰ 70, ਮੁਹਾਲੀ (ਫੋਨ :0172-4782705, 98150-72197) ਤੋਂ ਛਪਵਾ ਕੇ 422, ਸੈਕਟਰ 15-ਏ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ।

ਇਸ ਅੰਕ ਵਿਚ

ਪੂਰਬ ਜਨਮ ਕੇ ਮਿਲੇ ਸੰਜੋਗੀ
ਕਵੀ ਸੁਰਗਵਾਸੀ ਸੰਤ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਟਾ-2

ਸੰਪਾਦਕੀ : ਕਰਉ ਬੇਨੰਤੀਆ -
ਐਸੋ ਭਾਉ ਬਿਦਰੁ ਕੋ ਦੇਖਿਓ 2

ਮਿਤ੍ਰ ਅਸਾਡੜੇ ਸੇਈ
ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ 4

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜਾਂ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ
ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ 5

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕੀਰਤਨੀਏ, ਨਿਰਲੇਪ ਤੇ ਪ੍ਰਉਪਕਾਰੀ ਪੰਥ ਸੇਵਕ
ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ
ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਰਤਨ 7

ਹਰਿਆਣਾ ਘਰਾਣੇ ਦਾ ਮਹਾਨ ਧਰੁਪਦ ਗਾਇਕ
ਪੰਡਿਤ ਗੁੱਜਰ ਰਾਮਵਾਸੂ ਦੇਵ 'ਰਾਗੀ'
ਡਾ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ 16

ਰਾਗ ਸ਼ੁਕਲ ਬਿਲਾਵਲ
ਸ੍ਰ. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ 18

ਰਾਗ ਹਿੰਡੋਲ (ਸੁਰਲਿਪੀ)
ਸ੍ਰ. ਅਰਸ਼ਦੀਪ ਸਿੰਘ 20, ਟਾ-3

Donations to **AMRIT KIRTAN TRUST** (Unique Registration Number **AAATA1371JF19911**) Are eligible for relief u/s 11-Clause (i) of first proviso to sub-section (5) of section 80G date 07-04-2022 valid upto from AY 2022-23 to AY 2026-2027----Cheques/Drafts should be sent in the name of **AMRIT KIRTAN TRUST** payable at Mohali. Donations can also be sent by money order at the address **AMRIT KIRTAN TRUST** (Regd.) 422, Sector 15-A,Chandigarh-160015. The Donations can be made by Electronic Transfer also. The bank details are :
AMRIT KIRTAN TRUST Saving Bank A/c No. 65079603302, IFSC :SBIN0018141 in the State Bank of India, Phase 3B2, Mohali Punjab Branch. After such a Deposit, please inform us your Aadhar No., Pan No. Name & Address as also the deposit details to enable us to send you the receipt.

ਐਸੋ ਭਾਉ ਬਿਦਰੁ ਕੋ ਦੇਖਿਓ

ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਏ. ਪੀ. ਜੇ. ਅਬਦੁਲ ਕਲਾਮ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਇਗਨਾਇਟਡ ਮਾਇੰਡਸ' ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਉਹ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬਿਦਰ ਨਾਮਕ ਪਾਤਰ ਵਧੇਰੇ ਪਸੰਦ ਹੈ। ਬਿਦਰ ਵਿੱਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਬੋਲਣ ਦੀ ਜੁਅਰੱਤ ਸੀ। ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਲੀਡਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਜਿਹੀ ਜੁਅਰੱਤ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਲੱਭਣਾਂ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਸ਼ਵ ਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਬਿਦਰ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ–ਰਾਜਾ ਵਿਚਿਤ੍ਰਵੀਰਯ ਦਾ ਉਸ ਦੀ ਦਾਸੀ ਸੁਦੇਸ਼ਣਾ ਤੋਂ ਵਿਆਸ ਦੁਆਰਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਪੁੱਤਰ ਜੋ ਮਹਾਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਦਾਸ–ਸੁਤ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨੀਤੀਵਾਨ ਅਤੇ ਕੌਰਵਾਂ–ਪਾਂਡਵਾਂ ਦਾ ਹਿਤ–ਚਿੰਤਕ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਯੁੱਧ ਟਲ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਨੇ ਦ੍ਰੋਪਤੀ ਦੇ ਚੀਰ–ਹਰਨ ਵੇਲੇ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾ ਕੇ ਕੌਰਵਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਪਾਪ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵਰਜਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਹੀ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਸੂਚਿਤ ਕਰਕੇ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੂੰ ਲਾਖ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਭਸਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਸਾਤਵਿਕ ਰੁਚੀ ਅਤੇ ਧਰਮ–ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਸਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਦੁਰਯੋਧਨ ਦੇ ਰਾਜ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਥਾਂ ਬਿਦਰ ਦੀ ਕੁਟੀਆ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਸਾਗ–ਪਾਤ ਖਾਣ ਨੂੰ ਅਧਿਕ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ, ਕਿਉਂ ਕਿ ਦੁਰਯੋਧਨ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸਾਤਵਿਕ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਿਦਰ ਦੀ ਉਸਤਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਪੁਛਹੁ ਬਿਦਰ ਦਾਸੀ ਸੁਤੈ ਕਿਸਨ ਉਤਰਿਆ ਘਰਿ ਜਿਸੁ ਜਾਇ॥ ਅੰਗ 733
ਧ੍ਰੂ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦੁ ਬਿਦਰੁ ਦਾਸੀ ਸੁਤੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮਿ ਤਰੇ॥ ਅੰਗ 995
ਦੀਨਾ ਦੀਨ ਦਇਆਲ ਭਏ ਹੈਂ ਜਿਉ ਕ੍ਰਿਸਨ ਬਿਦਰ ਘਰਿ ਆਇਆ॥ ਅੰਗ 1191
ਬਿਦਰ ਦਾਸੀ ਸੁਤੁ ਛੋਕ ਛੋਹਰਾ ਕ੍ਰਿਸਨੁ ਅੰਕਿ ਗਲਿ ਲਾਵੈਗੋ॥ ਅੰਗ 1309

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਬਿਦਰ ਬਾਰੇ ਉਚਾਰਦੇ ਹਨ–

ਬਿਦਰੁ ਦਾਸੀ ਸੁਤੁ ਭਇਓ ਪੁਨੀਤਾ ਸਗਲੇ ਕੁਲ ਉਜਾਰੇ॥ ਅੰਗ 999
ਬਿਦਰ ਉਧਰਿਓ ਦਾਸਤ ਭਾਇ॥ ਅੰਗ 1192

ਭਗਤ ਨਾਮ ਦੇਵ ਨੇ ਬਿਦਰ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ–

ਦਾਸੀ ਸੁਤ ਜਨ ਬਿਦਰੁ ਸੁਦਾਮਾ ਉਗ੍ਰਸੈਨ ਕਉ ਰਾਜ ਦੀਏ॥ ਅੰਗ 345

ਭੱਟ ਕਲ ਵੀ ਬਿਦਰ ਲਈ ਸਤਿਕਾਰ ਭੇਟ ਕਰਦਾ ਹੈ–

ਉਧੌ ਅਕੂਰ ਬਿਦਰੁ ਗੁਣ ਗਾਵੈ ਸਰਬਾਤਮ ਜਿਨਿ ਜਾਣਿਓ॥ ਅੰਗ 1389

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਬਿਦਰ ਬਾਰੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸਬੰਧੀ ਪੂਰਾ ਸ਼ਬਦ ਰਚਿਆ ਹੈ–

ਰਾਜਨ ਕਉਨ ਤੁਮਾਰੈ ਆਵੈ ॥
ਐਸੋ ਭਾਉ ਬਿਦਰੁ ਕੋ ਦੇਖਿਓ ਓਹੁ ਗਰੀਬੁ ਮੋਹਿ ਭਾਵੈ ॥ ਰਹਾਉ ॥
ਹਸਤੀ ਦੇਖਿ ਭਰਮ ਤੇ ਭੂਲਾ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਨ ਜਾਨਿਆ ॥
ਤੁਮਰੋ ਦੂਧੁ ਬਿਦਰੁ ਕੋ ਪਾਨੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਰਿ ਮੈ ਮਾਨਿਆ ॥
ਖੀਰ ਸਮਾਨਿ ਸਾਗੁ ਮੈ ਪਾਇਆ ਗੁਨ ਗਾਵਤ ਰੈਨਿ ਬਿਹਾਨੀ ॥
ਕਬੀਰ ਕੋ ਠਾਕੁਰੁ ਅਨਦ ਬਿਨੋਦੀ ਜਾਤਿ ਨ ਕਾਹੂ ਕੀ ਮਾਨੀ ॥

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬਿਦਰ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਨੂੰ ਇਕ ਪਉੜੀ ਵਿੱਚ ਇੰਜ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ–

ਆਇਆ ਸੁਣਿਆ ਬਿਦਰ ਦੇ ਬੋਲੈ ਦੁਰਯੋਧਨਿ ਹੋਇ ਰੁਖਾ।
ਘਰਿ ਅਸਾਡੇ ਛਡਿ ਕੈ ਗੋਲੇ ਦੇ ਘਰਿ ਜਾਇ ਕੇ ਸੁਖਾ।
ਭੀਖਮ ਦ੍ਰੋਣਾ ਕਰੁਣ ਤਜਿ ਸਭਾ ਸੀਗਾਰ ਵਡੇ ਮਾਨੁਖਾ।
ਝੁੰਗੀ ਜਾਇ ਵਲਾਇਓਨੁ ਸਭਨਾ ਦੇ ਜੀਅ ਅੰਦਰ ਧੁਖਾ।
ਹਸ ਬੋਲੇ ਭਗਵਾਨ ਜੀ ਸੁਣਿਹੋ ਰਾਜਾ ਹੋਇ ਸਨਮੁਖਾ।
ਭਾਉ ਜਿਵੇਹਾ ਬਿਦਰ ਦੇ ਹੋਰੀ ਦੇ ਚਿਤ ਚਾਉ ਨ ਚੁਖਾ।
ਗੋਬਿੰਦ ਭਾਉ ਭਗਤ ਦਾ ਭੁਖਾ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ,ਭਗਤ,ਭੱਟ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਬਿਦਰ ਦੇ ਦਾਸੀ ਸੁਤ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸ ਦੇ ਭਗਵਾਨ ਨਾਲ ਅਨਿੰਨ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਾਇਦ ਸੁੱਚਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਅਨਿਆ ਅਤੇ ਝੂਠ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਬੋਲਣ ਦੀ ਜੁਅਰੱਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਸਾਡੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਵੀ ਬਿਦਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹਨ। ----- (ਜੂਨ 2005 ਦਾ ਸੰਪਾਦਕੀ)

ਭੁੱਲ ਚੁੱਕ ਖਿਮਾ

Form IV Statement of Ownership (See Rule 9)

Place	: 422, Sector 15-A, Chandigarh
Periodicity	: Monthly
Editor, Printer & Publisher's Name	: Dr. Jagir Singh
Nationality	: Indian
Owner of Newspaper	: President, Amrit Kirtan Trust

I, Dr. Jagir Singh, hereby declare that the particulars given above are true to the best of my knowledge and belief.

Date : 28th February, 2024 Dr. Jagir Singh, Publisher

✉ ਮਿਤ੍ਰ ਅਸਾਡੜੇ ਸੇਈ

Manjog Dr. JAGIR SINGH JI,

WAHEGURU JI KA KHALSA, WAHEGURU JI KI FATEH.

THANX for the AMRIT KIRTAN MAGAZINE OF JANUARY 24".

It is with delight to learn that your Beloved late. Bibi CHARAN KAUR JI was instrumental in bringing Gurbani kirtan to your house/family. That's the traditional way and echoes around that towards mine house family.
Dr. RAJENDRA SINGH CANADA, had paid rich tributes to your late MOTHER.

Those kinda things today are seldom seen or heard from different cities across Punjab or India.

The article by Dr Sanjeev Singh on Pandit Vishnu digambar Pulskar is a silent about the Gurbani Kirtan sung by him this information is needed as I am assembling an exclusive exhibit on Sikhism stamps postage stamp, FDC special covers postcards cancellations depending upon Gurdwara's Sikhs in sports SIKH in army freedom fighters and other aspects of Sikhism or life in general wherever the sikhs are depicted in India Post.

Perhaps I can include the sae Pandit DIGAMBAR STAMPS TO IN SIKHISM EXHIBITION.

Such a collection will be an added advantage so that I can write a book on SIKHS through postage stamps. Even earlier I have written to the readers of your magazine for any kind of help or donation of stamps or related material

Thank you.
BHAGWANT SINGH
M. 9910600199

Donations to **AMRIT KIRTAN TRUST** (Unique Registration Number **AAATA1371JF19911**) Are eligible for relief u/s 11-Clause (i) of first proviso to sub-section (5) of section 80G date 07-04-2022 valid upto from AY 2022-23 to AY 2026-2027----Cheques/Drafts should be sent in the name of **AMRIT KIRTAN TRUST** payable at Mohali. Donations can also be sent by money order at the address **AMRIT KIRTAN TRUST** (Regd.) 422, Sector 15-A,Chandigarh-160015. The Donations can be made by Electronic Transfer also. The bank details are :
AMRIT KIRTAN TRUST Saving Bank A/c No. 65079603302, IFSC :SBIN0018141 in the State Bank of India, Phase 3B2, Mohali Punjab Branch. After such a Deposit, please inform us your Aadhar No., Pan No. Name & Address as also the deposit details to enable us to send you the receipt.

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜਾਂ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ

ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ

ਸਿੱਖ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਵਿਚ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਘਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਸੰਭਾਲ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੋਂ ਹੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਯੋਗਦਾਨ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਹੰਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਗੁਰਮਤਿ ਮਰਿਆਦਾ ਦੇ ਘੋਰ ਨੁਕਸਾਨ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਲਈ ਚੇਤਨ ਸਿੱਖ ਹਿਰਦਿਆਂ ਨੇ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਯਤਨ ਆਰੰਭੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਯਤਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਨੂੰ 21 ਫਰਵਰੀ, 1921 ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦੇ ਕੇ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਕਾਲਜ ਦਾ ਮੰਤਵ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਅਕਾਦਮਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ, ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਵਿਰਸੇ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਵਿਦਵਾਨ ਗ੍ਰੰਥੀ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਟੀਚਾ ਮਿਥਿਆ ਗਿਆ। ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਿਖਿਆ ਸੰਸਥਾਨ ਤੋਂ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸੈਸ਼ਨ ਆਰੰਭ 1927 ਵਿਚ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਪਰੰਤ ਸਮੇਂ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ ਬੁੱਢਾ ਜੌਹੜ, ਗੰਗਾ ਨਗਰ, ਰਾਜਸਥਾਨ; ਗੁਰੂ ਕਾਸ਼ੀ ਗੁਰਮਤਿ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ, ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ, ਬਠਿੰਡਾ (1991); ਸੰਗੀਤ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ, ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ, ਬਠਿੰਡਾ (1997); ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਅਕੈਡਮੀ, ਸ੍ਰੀ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ, ਰੋਪੜ (1999); ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ, ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ, ਕਪੂਰਥਲਾ (2007); ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਅਕੈਡਮੀ ਸੈਖੂਪੁਰਾ ਮੰਚੂਰੀ, ਜਿਲ੍ਹਾ ਕਰਨਾਲ, ਹਰਿਆਣਾ (2007)ਦੇ ਨਾਮ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਵਰਣਨਯੋਗ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਦਿਆਲਾ, ਡੇਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ (2006); ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਦਿਆਲਾ, ਬਖਸ਼ੀ ਵਾਲੀ ਕੋਠੀ, ਬਰਨਾਲਾ (2007); ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਦਿਆਲਾ, ਗੁ: ਸਿਧਸਰ ਸਾਹਿਬ, ਕਾਲਾਮਾਲਾ ਛਾਪਾ, ਬਰਨਾਲਾ (2009); ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਦਿਆਲਾ, ਸ਼ਾਹਜਨਪੁਰ, ਯੂ.ਪੀ; ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਾਲਸਾ ਗੁਰਮਤਿ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਵਿਦਿਆਲਾ, ਪਿੰਡ ਭੁਰਾਕੋਹਨਾ, ਜਿਲ੍ਹਾ ਤਰਨਤਾਰਨ (2010); ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਦਿਆਲਾ, ਗੁ: ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਆਲਮਗੀਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ (2010) ਵਿਦਿਆਲਿਆਂ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਦਿਆਲਾ, ਫਰੀਦਕੋਟ; ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਖਲਾਈ ਵਿਦਿਆਲਾ, ਨਾਦੌਣ, ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼; ਸ਼ਹੀਦ ਸੰਗੀਤ ਵਿਦਿਆਲਾ, ਬਾਦੀਆਂ, ਮੁਕਤਸਰ; ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਦਿਆਲਾ, ਗੁ. ਜੁਬਲੀ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ, ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ; ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਦਿਆਲਾ, ਛਤੀਸਗੜ੍ਹ ਸਥਾਨਾਂ ‘ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਦਿਆਲਿਆਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਮਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਪੰਥਿਕ ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਿੱਖ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਗਿਆਨੀ ਜੈਲ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਵਿਦਵਾਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ ਤੋਂ ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਉਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਅਧਿਆਪਕ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਡਾ. ਧਰਮਾਨੰਤ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਿੰ. ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਿੰ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਿੰ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪ੍ਰਿੰ. ਲਾਭ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਿੰ. ਸਵਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਿੰ. ਨਿਰਵੈਰ ਸਿੰਘ ਅਰਸ਼ੀ, ਪ੍ਰਿੰ. ਡਾ. ਸੂਬਾ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਿੰ. ਡਾ. ਜੋਗੇਸ਼ਵਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਿੰ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ. ਪ੍ਰਿੰ. ਹਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਨੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਖਿਆ ਦਿਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪ੍ਰੋ. ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੌੜਾ ਆਦਿ ਨੇ ਵੀ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਲਈ ਆਪਣਾ ਵਿਦਵਤਾ ਪੂਰਣ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਪ੍ਰੋ. ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਕੇਵਲ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਬਲਕਾਰ ਸਿੰਘ, ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੁਸਾਂਝ, ਮਾਸਟਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ, ਗਿ. ਜਗਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜਾਚਕ, ਗਿ. ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ,ਗਿ. ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਰਨਾਲਾ, ਗਿ. ਸਤਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਗਿ. ਤਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮੁਕੇਰੀਆਂ, ਗਿ. ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਅਲਾਹਾਬਾਦ, ਗਿ. ਚਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਲਕੱਤਾ, ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਮੁਬੰਈ, ਪ੍ਰੋ. ਰਾਜਪਾਲ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਉਲੇਖਯੋਗ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਵਿਚ ਉਸਤਾਦ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨਾਜ਼, ਉਸਤਾਦ ਮਹਿੰਗਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰਿੰ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਦਾ ਨਾਮ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਵਰਣਨਯੋਗ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਤੋਂ ਭਾਈ ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ, ਭਾਈ ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀਨਗਰ, ਭਾਈ ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸਤਿੰਦਰਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਕੁਹਾੜਕਾ, ਭਾਈ ਗਗਨਦੀਪ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਗੁਰਕੀਰਤ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਿੰ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ. ਰਵੇਲ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਨਾਮਾਵਰ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਨੇ ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਤਿਕਾਰ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ।

ਮਾਲਵਾ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰਖ ਕੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਗਰ ਵਿਖੇ ਸੰਨ 1991 ਈ. ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਕਾਸ਼ੀ ਗੁਰਮਤਿ

ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਨਾਂ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਡਾ. ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ। ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵੇਲੇ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਰਵੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਗੀਤ ਮੁਖੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਬਲਾ ਸਿਖਾਉਣ ਦੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਿਭਾਈ। ਡਾ. ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਡਾਇਰੈਕਟਰ-ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਵਜੋਂ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਅ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੋ. ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਟੋਹਾਣਾ, ਪ੍ਰੋ. ਬਿਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ. ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

1927 ਤੋਂ 2012 ਤੱਕ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਨਿਰੰਤਰ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕੀਰਤਨੀਏ ਦੇਸ਼ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਗਿਣਾਤਮਕ ਤੌਰ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਜਿਆਦਾ ਕੀਰਤਨੀਏ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਸਦਕਾ ਹੀ ਤਿਆਰ ਹੋਏ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕੀਰਤਨ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ ਜੋ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਲਈ ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ।

ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵੱਖ੍ਵੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਵਿਦਿਆਕ ਅਦਾਰਿਆਂ ਅਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਅਧਿਐਨ ਤੇ ਅਧਿਆਪਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਧੀਨ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜਾਂ ਦੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਸਬੰਧੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ, ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਅਤੇ ਵਿਦਿਅਕ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜਰੂਰਤ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਕੇਂਦਰੀ ਸੰਸਥਾ ਤੋਂ ਸੇਧ ਲੈ ਕੇ ਅਤੇ ਇਸ ਕੇਂਦਰੀ ਸੰਸਥਾ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰ ਹੋ ਕੇ ਮਰਿਆਦਾਗਤ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਪ੍ਰਸਾਰ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕੇ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਹਨ ਫਿਰ ਵੀ ਵਿਆਪਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਮੌਲਿਕਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਵਿਹਾਰਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਾਗ ਪਰੰਪਰਾ, ਗਾਇਨ ਪਰੰਪਰਾ, ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਟਕਸਾਲੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਪਹਿਲ ਕਦਮੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਲਈ ਸੁਦ੍ਰਿੜ ਯਤਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਕੀਰਤਨ ਪਰੰਪਰਾ ਉਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਗੁਰ ਮਰਿਆਦਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਮਰਿਆਦਾ ਦਾ ਨਿਯਮਬੱਧ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਾਲਣ ਕਰਨਾ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸੀਮਾ ਅਤੇ ਚਣੌਤੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਧੀਨ ਚਲ ਰਹੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਅਕਾਦਮਿਕ ਮਿਆਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣਾ ਅਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋਰ ਸੁਚੱਜਾ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯਤਨਾਂ ਨਾਲ ਜਿਥੇ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਪੁਨਰ ਸੁਰਜੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਥੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਚ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਾਉਣ ਦਾ ਆਗਾਜ਼ ਵੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਆਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਮੂਹ ਅਹੁਦੇਦਾਰ ਅਤੇ ਸਰਪਰਸਤ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਸਹੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹਿਤ ਆਪੋ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣਗੇ ਤਾਂ ਜੋ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪਾਪੂਲਰ ਫਿਲਮੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਮੌਲਿਕਤਾ ਦਾ ਧਾਰਣੀ ਰਹਿ ਸਕੇ।

ਬਾਨੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਤੇ ਮੁਖੀ,
ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਚੇਅਰ-ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ
ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕੀਰਤਨੀਏ, ਨਿਰਲੇਪ ਤੇ ਪ੍ਰਉਪਕਾਰੀ ਪੰਥ ਸੇਵਕ ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਰਤਨ (ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੇਡੀਓ ਵਾਲੇ) ਸਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੰਘ

ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰਮਤਿ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਮਹਾਨ ਸੇਵਾ, ਜਿਸ ਲਗਨ, ਸ਼ਰਧਾ, ਨਿਰਲੇਪਤਾ ਤੇ ਤਿਆਗ ਨਾਲ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜਥੇ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਪੰਥ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਨਿਰੰਤਰ 70 ਸਾਲ ਲਗਾਤਾਰ ਇਸ ਜਿਥੇ ਨੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵੀ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਤੇ ਵਿਆਖਿਆ ਨਾਲ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਦੀ ਅਮਰ ਤੇ ਮਿੱਠੀ ਯਾਦ, ਹੁਣ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਰੋਤਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਉੱਤੇ ਉਕਰੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਨ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮਿਲਿਆ।

ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੱਕੇ ਚਾਚਾ ਭਤੀਜਾ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਦੋ ਸਾਥੀ ਹੋਰ ਸਨ, ਭਾਈ ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਜੀ। ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਵੱਰਗਵਾਸ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਪਰ ਬਾਕੀ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਸਾਥੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀ ਪਿੰਡ ਜਬੀ ਤਹਿਸੀਲ ਖ਼ੁਸ਼ਾਬ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ਼ਾਹਪੁਰ (ਸਰਗੋਧਾ) ਦੇ ਜੰਮਪਲ ਸਨ। ਆਯੂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਸਰਗੋਧੇ ਹੀ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਸਰਗੋਧੇ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਸੰਗਤਾਂ ਲਗਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਮੇਰੇ ਪੜਦਾਦਾ ਜੀ) ਬੜੇ ਗੁਰਮੁੱਖ ਤੇ ਸੰਤ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜੁਆਨੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਫ਼ੌਜੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜ ਸਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਵੱਡੇ ਭਾਈ ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜੋ ਉਦਾਸੀ ਸੰਤ ਬਣ ਗਏ ਸਨ, ਤੇ ਬੜੇ ਤੇਜ਼ਸਵੀ ਤੇ ਤਪੱਸਵੀ ਸਨ, ਭਾਈ ਤਖ਼ਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜ਼ੋ ਤਿਆਰ-ਬਰ ਤਿਆਰ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘ ਸਨ, ਬਾਵਾ ਨਿਹਾਲ ਦਾਸ ਜੀ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਮਹੰਤ ਬਾਬਾ ਗੁਲਾਬ ਦਾਸ ਜੀ ਨਾਲ ਹੀ ਉਦਾਸੀ ਸੰਤ ਬਣ ਗਏ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸੁੱਧ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੀਰਤਨ ਵਿਆਖਿਆ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਜੀਵਨ ਅਰਪਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਵਾ ਗੁਲਾਬ ਦਾਸ ਜੀ ਤੇ ਨਿਹਾਲ ਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਡੇਰਾ ਜਬੀ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਬਾਹਰਵਾਰ ਇਕ ਵੱਡੇ ਤਾਲਾਬ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਸੀ। ਜਿਥੇ ਦੋਵੇਂ ਵੇਲੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਤੇ ਕਥਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਅਪਾਹਜ ਬੱਚੇ ਲੰਗੜੇ ਲੂਹਲੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਸਭ ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਪਾਲੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਥਾ ਕੀਰਤਨ ਸਿਖਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਡੇਰੇ ਤੋਂ ਸਿਖਿਆ ਪਾ ਕੇ ਕਈ ਰਾਗੀ ਸਿੰਘ ਨਿਕਲੇ, ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਤੁਲਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਹਰਭਜਨ ਦਾਸ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਸਤਿਨਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਬੜੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਏ।

ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਥਾ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਸਿੱਖ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਗੁਰਮਤਿ ਕਾਲਜ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕ ਬਣ ਗਏ ਤੇ 1905 ਵਿਚ ਇਸ ਕਾਲਜ ਦੀ ਉਗਰਾਹੀ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ੰਘਾਈ ਚੀਨ ਵੀ ਗਏ। ਭਾਈ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਦੋਂ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਰਾਗ ਵਿਦਿਆ ਸਿਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਗਲਾ ਬੜਾ ਸੁਰੀਲਾ, ਆਵਾਜ਼ ਮਿੱਠੀ ਤੇ ਉਚੀ ਦਿਲਖਿਚਵੀਂ ਸੋਜ਼ ਭਰਪੂਰ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਥਾਉਂ ਥਾਂਈ ਰਹਿ ਕੇ ਚੰਗੇ ਉਸਤਾਦਾਂ ਤੋਂ ਕਲਾਸੀਕਲ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਲਈ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਗਾਇਨ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਤਨ ਰੀਤਾਂ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਸੀਨਾ ਬਸੀਨਾ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸਨ, ਸਿਖੀਆਂ। ਜਦੋਂ ਆਪ 15 ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚਾਚਾ ਜੀ ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਕੀਰਤਨੀ ਜਥਾ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਥਾ ਵਿਆਖਿਆਨ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਤੇ ਭਾਈ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਅਮੁੱਲੀ ਦਾਤ, ਤੇ ਦਿਲਖਿਚਵੀਂ ਸੁਰ ਨਾਲ ਮਾਲਾ ਮਾਲ ਸਨ। ਸੋ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਨੇ ਸੋਨੇ ਤੇ ਸੁਹਾਗੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਤੇ ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਦਾ ਨਾਮ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਦੀ ਸੰਗਤ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਸਤੂਆਣਾ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਨਿੱਘਾ ਪਿਆਰ ਸਤਿਕਾਰ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਨਾਲ ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਉਤੇ ਹੋਰ ਅਜਿਹਾ ਗੂੜ੍ਹਾ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹਿਆ ਕਿ "ਭਲੇ ਭਲੇ ਰੇ ਕੀਰਤਨੀਆ" ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਰਚ ਗਏ। ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸ ਜਥੇ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭਾਗ ਲੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨਲ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸਾਂ ਦੀ ਸਫ਼ਲਤਾ ਲਈ ਦਿਨੇ ਰਾਤ ਜੁਟੇ ਰਹਿੰਦੇ, ਅਤੇ ਸਿੰਧ ਬਲੋਚਿਸਤਾਨ, ਪੋਠੋਹਾਰ, ਫਰੰਟੀਅਰ ਆਦਿ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਕੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ

ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ। ਇਸ ਜਥੇ ਦਾ ਇਹ ਨਿਯਮ ਸੀ ਕਿ ਜਿਥੇ ਕੁੱਝ ਦਿਨ ਲਗਾਤਾਰ ਕੀਰਤਨ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਉਥੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਲਈ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਤੇ ਅੰਤਲੇ ਦਿਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ। ਸਿੰਧ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸਾਹਿਜਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਸਜਾਇਆਂ ਤੇ ਜ਼ਿਲਾ ਸਰਗੋਧਾ, ਝੰਗ, ਲਾਇਲਪੁਰ , ਮੀਆਂਵਾਲੀ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਅਨੇਕਾ ਸਹਿਜਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਸੱਜੇ।

ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਲਗਨ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਨ ਮਨ ਧਨ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਸਰਗੋਧੇ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਤੇ ਸ਼ਾਹਪੁਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਰਾਮਕ੍ਰਿਸਨ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤੇ। ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਮਿਠਾ ਟਿਵਾਣਾ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ, ਫਿਰੂਕਾ ਦੀ ਵੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਰਗੋਧੇ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਦੀ ਵੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰਖੀ।

ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਸਰਗੋਧਾ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਇਕ ਸੱਚੀ ਘਟਨਾ ਦਾ ਇਥੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਸਕੂਲ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਦਿਆਂ, ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਕਰਜ਼ਾ ਸਕੂਲ ਦੇ ਸਿਰ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਗਰਾਹੀ ਕਰ ਕਰ ਕੇ ਉਸਾਰੀ ਦੇ ਸਾਮਾਨ ਦਾ ਮੁੱਲ ਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰੀਆਂ ਤਾਰਦੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਇਟਾਂ ਦੇ ਭਠੇ ਵਾਲੇ ਦਾ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਠੇਕੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਬਿਲ ਸਿਰ ਤੇ ਚੜੇ ਰਹੇ। ਭਠੇ ਵਾਲਾ ਲਾਲਾ ਬਹੁਤ ਕਾਹਲਾ ਪੈ ਗਿਆ ਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਘਰ ਰੋਜ਼ ਫੇਰੇ ਮਾਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਦੇਂਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਪੈਸਾ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਮੇਰੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ। ਉਹ ਲਾਲਾ ਕਹਿਣ ਲਗਾ, ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਇਕ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਹੋ, ਕੋਈ ਧਨਾਢ ਨਹੀ। ਇਥੋਂ ਦੋ ਵਡੇ ਵਡੇ ਸਰਦਾਰ, ਜੋ ਕੋਠੀਆਂ ਤੇ ਕਾਰਖ਼ਾਨਿਆਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨ, ਜਦ ਉਹ ਮੇਰੇ ਪੈਸੇ ਦੇਣ ਵਲ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਹੇ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਦੋਂ ਤਕ ਤੁਹਾਡਾ ਇਤਬਾਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿਣ ਲਗੇ, ਕਿ ਲਾਲਾ ਜੀ, ਸਾਡਾ ਆਸਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸੰਗਤ ਤੇ ਹੈ, ਵਡੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਧਨਾਡਾਂ ਤੇ ਨਹੀ। ਮੈਂ ਜਦ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਸਬਰ ਕਰੋ, ਸਭ ਕਾਰਜ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।" ਪਰ ਉਸ ਲਾਲੇ ਨੂੰ ਸਬਰ ਕਿਥੇ? ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਘਰ ਗਿਆ ਤੇ ਬਹੁਤ ਗੁਸੇ ਵਿਚ, ਆਪੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲਗਾ, "ਮੈਂ ਹੋਰ ਸਬਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਮੈਨੂੰ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਪੈਸੇ ਦੋ ਦਿਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਤੁਸੀ ਆਪਣੀ ਧੀ ਵੇਚ ਕੇ ਦਿਓ' ਉਸਦੀ ਇਹ ਬਕਵਾਸ ਸੁਣਕੇ ਵੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਗੁਸੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਏ, ਸਗੋਂ ਠਰੰਮੇਂ ਨਾਲ ਬੋਲੇ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖਾ, ਜੇ ਮੇਰੀ ਧੀ ਵੇਚ ਕੇ ਤੇਰੇ ਪੈਸੇ ਪੂਰੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਔਹ ਵੇਖ, ਮੇਰੀ ਧੀ ਤੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠੀ ਹੈ। ਬੇਸ਼ਕ ਲੈ ਜਾ।" ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਹ ਨਿਮਰਤਾ ਵਾਲੇ ਬਚਨ ਸੁਣਕੇ ਉਸਨੂੰ ਬੜੀ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਹੋਈ ਤੇ ਉਹ ਮਾਫੀ ਮੰਗ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲਗਾ, "ਨਹੀਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਗੁਸੇ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਜਬਾਨ ਤੇ ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਇਸ ਲਈ ਗ਼ਲਤ ਗਲ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲ ਗਈ, ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਵੀ ਹੋਵੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਰਕਮ ਦੇ ਦਿਓ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ"। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਮਿੰਟ ਸੋਚ ਕੇ ਬੋਲੇ, "ਚੰਗਾ ਗੁਰਮੁਖਾ, ਇਵੇਂ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਦੋ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਤੈਨੂੰ ਰਕਮ ਦੇ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇਗੀ"।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ, 16 ਬਲਾਕ ਸਰਗੋਧਾ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਦੋ ਮੰਜ਼ਲੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਮਕਾਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਾਗਜ਼ ਰਜਿਸਟਰੀ ਆਦਿ ਲੈ ਕੇ, ਇਕ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਪਾਸ ਗਏ, ਅਤੇ ਮਕਾਨ ਗਿਰਵੀ ਰਖ ਕੇ ਮਾਇਆ ਲਿਆ ਕੇ, ਉਸ ਲਾਲੇ ਦੇ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੈਸੇ ਅਦਾ ਕਰ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਪੇਸ਼ਗੀ ਕਾਰੀਗਰਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਦੁਕਾਨਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤਾ, ਕਿ ਸਕੂਲ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਿਘਨ ਨਾ ਪਵੇ। ਬਰ੍ਹਮਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿਤੀ ਕਿ ਉਹ ਸਕੂਲ ਸਿਰ ਚੜ੍ਹੇ ਕਰਜ਼ੇ ਨੂੰ ਉਤਾਰਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮਾਇਆ ਇੱਕਠੀ ਕਰਨ ਲਈ, ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਸਮੇਤ ਬਰ੍ਹਮਾ ਆਉਣ ਤੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਕਰਕੇ, ਸਕੂਲ ਲਈ ਮਾਇਆ ਇੱਕਠੀ ਕਰਨ। ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਸਲਾਹ ਮੰਨ ਲਈ, ਅਤੇ ਭਾਈ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜਥੇ ਦੇ ਦੋ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜਹਾਜ਼ ਰਾਹੀਂ ਬਾਰ੍ਹਮਾ ਪੁਜ ਕੇ ਰੰਗੂਨ ਡੇਰਾ ਜਾ ਲਗਾਇਆ। ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਪਤਾ, ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕੀਰਤਨੀਏ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਲਗਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੋਏ, ਕਿ ਇਕ ਪੰਥਕ ਕੰਮ ਲਈ, ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮਕਾਨ ਗਿਰਵੀ ਰਖ ਕੇ, ਘਰੋਂ ਬੇਘਰ ਹੋ ਕੇ, ਪ੍ਰਦੇਸ ਜਾਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ ਹੈ।

ਇਕ ਦਿਨ ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਸਮੇਤ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦਸੇ, ਸਰਗੋਧੇ ਪੁਜ ਗਏ ਤੇ ਤਿੰਨ ਬਲਾਕ ਦੇ ਵਡੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਵਿਚ ਆ ਟਿਕਾਣਾ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਹਫਤਾ ਸਰਗੋਧੇ ਰਹਿ ਕੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਗੇ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਚਾਅ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ, ਕਿ ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜਿਹਾ ਮਹਾਨ ਕੀਰਤਨੀਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੰਗਣ

ਲਈ ਸਾਲ ਸਾਲ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕਰਕੇ ਵਾਰੀ ਲੈਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਆਪੇ ਹੀ, ਬਿਨਾਂ ਬੁਲਾਏ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੀ ਜਥੇ ਸਮੇਤ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਕ ਹਫਤਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰੇਗਾ।

ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਵੇਰੇ ਅਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਕੀਰਤਲ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਹਾਲ ਚਾਰ ਵਜੇ ਹੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨਾਲ ਖਚਾ ਖਚ ਭਰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਤੇ ਸੁਰਸਤੀ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਸੀ। ਕਥਾ ਵਿਆਖਿਆ ਨਾਲ ਉਹ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਕੀਲ ਲੈਂਦੇ ਸਨ।ਪ੍ਰਸੰਗ ਸੁਣਾਂਦਿਆਂ ਉਹ ਕਈ ਵਾਰੀ ਏਨੇ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ,ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚੋਂ ਅਥਰੂ ਵਗ ਟੁਰਦੇ ਸਨ, ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਵੀ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਹੰਝੂ ਕੇਰਨ ਲਗਦੀਆਂ ਸਨ। ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਸੰਤ' ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਤੇ ਬੋਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਬੋਲਦਿਆਂ ਕਹਿਣ ਲਗੇ, ਕਿ ਸੰਤ ਉਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜ਼ੋ ਲੰਮਾ ਚੋਲਾ ਪਾ ਲਵੇ, ਗੋਲ ਪਗ ਬੰਨ ਲਵੇ, ਭਗਵੇ ਕਪੜੇ ਪਹਿਨ ਲਵੇ, ਜਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੇਸ ਬਣਾ ਲਵੇ, ਸੰਤ ਤਾਂ ਆਪ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵਿਰਲੀ ਅੱਖ ਹੀ ਪਛਾਣ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਵਿਰਲੇ ਦਾਨੇ ਪੁਰਸ਼ ਹੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਕਿਸੇ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਜਾਂ ਸੰਤ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਫਿਰ ਉਚੀ ਆਵਾਜ ਵਿਚ ਕਿਹਾ, "ਓ ਸਰਗੋਧਾ ਵਾਲਿਓ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਸੰਤ ਨੂੰ, ਪਛਾਣਨ ਵਾਲੀ ਅੱਖ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ, ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਆਗਿਆਨਤਾ ਦੀ ਪਟੀ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ।"

ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਹ ਬਚਨ ਸੁਣ ਕੇ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਸੱਨਾਟਾ ਛਾ ਗਿਆ ਤੇ ਬਹੁਤੇ ਡਰ ਗਏ, ਦਰੱਵ ਗਏ ਤੇ ਹਥ ਜੋੜ ਕੇ ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਵਲ ਵੇਖਦੇ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਤਾਂ ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਓਏ ਸਰਗੋਧਾ ਵਾਲਿਓ, ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਵਰਗਾ, ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼, ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ, ਪੂਰਨ ਸੰਤ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ ਸਕੇ ਤੇ ਕਦਰ ਨਹੀਂ ਪਾਈ। ਤੁਹਾਡੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਸਕੂਲ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਤੇ ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਆਪਣਾ ਮਕਾਨ ਗਿਰਵੀ ਰਖ ਕੇ, ਬਰ੍ਹਮਾਂ ਵਿਚ ਬਨਬਾਸ ਕਟ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਆਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਜ਼ਰਾ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਝਾਤੀ ਮਾਂਰੋ। ਪੰਥ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਇਹ ਬਦਲਾ ਦੇਂਦੇ ਹੋ।? ਦੋ ਤਿੰਨ ਸ੍ਰਦਾਰ ਉਠ ਕੇ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲਗੇ, "ਮਹਾਰਾਜ ਹੁਕਮ ਕਰੋ, ਸਚੀ ਮੁਚੀ ਸਾਡੀ ਗਲਤੀ ਤੇ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ ਹੈ, ਦਸੋ ਹੁਣ ਕੀ ਕਰੀਏ।" ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲਗੀ, "ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਤਕ ਇਥੇ ਹੀ ਬੈਠਾ ਰਹਾਂਗਾਂ, ਜਦੋਂ ਤਕ ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਮਾਇਆ ਇੱਕਠੀ ਕਰਕੇ, ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਮਕਾਨ ਛੁਡਵਾ ਕੇ, ਗਿਰਵੀ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ ਲਿਆ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ। ਦੋ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮਾਇਆ ਇਕਠੀ ਕਰ ਲਈ ਗਈ। ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ, ਗਿਰਵੀ ਦੇ ਕਾਗਜ਼, ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਅਸ਼ਟਾਮ ਦੇ ਚਾਰ ਟੁਕੜੇ ਕਰਕੇ, ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖ ਕੇ, ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ ਬਰ੍ਹਮਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿਤੇ। ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਸਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜਦ ਉਹ ਲਿਫ਼ਾਫ਼ਾ ਸਾਨੂੰ ਰੰਗੂਨ ਮਿਲਿਆਂ ਤੋਂ ਅਸੀ ਹੈਰਾਨ ਹੋਏ, ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਤਾਂ ਪਾਟੇ ਹੋਏ ਅਸ਼ਟਾਮ ਹਨ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਨਾਲ ਆਈ ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਪੜ੍ਹੀ ਤਾਂ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ। ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲਗੇ, ਚਲੋ ਇਹ ਤਾਂ ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਚੰਗਾ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਏਨੇ ਦੂਰ, ਏਨਾ ਕਿਰਾਇਆ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਆਏ ਹੋਏ ਹਾਂ, ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਇਥੇ ਲਗਾ ਕੇ ਸਕੂਲ ਲਈ ਮਾਇਆ ਇਕਤ੍ਰ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਉਹ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਬਰਮਾ ਵਿਚ ਹੀ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਫਿਰ ਵਾਪਸ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਪਰਤੇ ਤਾਂ ਕਲਕਤੇ ਤੋਂ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜਹਾਜ਼ ਤੋਂ ਉਤਰ ਕੇ ਰੇਲ ਰਾਹੀਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਜ ਗਏ। ਸਰਗੋਧੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਰ੍ਹਮਾ ਚਿਠੀ ਲਿਖ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਤਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ।

ਸੰਗਤਾਂ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਗਡੀ ਤੋਂ ਉਤ੍ਰਨ ਤਾਂ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਲੂਸ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ। ਸਰਗੋਧੇ ਲਈ ਸਿਧੀ ਗਡੀ ਲਾਹੋਰ ਤੋਂ ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਚਲਦੀ ਸੀ ਤੇ ਸਵੇਰੇ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ, ਪੋਣੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਸਰਗੋਧੇ ਪੁਜਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਗਡੀ ਮਾੜੀ ਇੰਡਸ ਤਕ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਸੰਗਤ ਨੇ ਇਕ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਉਹ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪੁਛ ਕੇ ਆਵੇ ਕਿ ਕਿਤਨੇ ਦਿਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਠਹਿਰਨਗੇ, ਤੋਂ ਸਰਗੋਧੇ ਕਿਸ ਦਿਨ ਪੁਜਣਗੇ। ਉਹ ਬੰਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਜ ਕੇ, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕੋਠੀ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟਿਕਾਣੇ ਦਾ ਪਤਾ ਕਰਕੇ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜਾ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਪਤਾ ਕਰਨ ਆਇਆ ਹਾਂ, ਸੰਗਤ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਮਾਣ ਵਿਚ ਜਲੂਸ ਕਢਣਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਅਜੇ ਸਾਡਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਰਗੋਧੇ ਸੂਚਨਾ ਦੇ ਦਿਆਂਗੇ, ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲਗੇ, ਤਿਆਰੀ ਕਰੋ, ਅਜ ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਗਡੀ ਸਰਗੋਧੇ ਜਾਣਾ ਹੈ।

ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਗਡੀ ਰਾਹੀਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਉਥੋਂ ਗਡੀ ਬਦਲ ਕੇ ਸਵੇਰੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਸਰਗੋਧੇ ਪੁਜ ਕੇ ਸਿਧੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਪੁਜ ਕੇ ਕੀਰਤਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਜਦ ਸੰਗਤ ਇੱਕਠੀ ਹੋਈ ਤਾ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਈ, ਕਿ ਅਸਾਂ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਲਿਆਣਾ ਸੀ, ਇਹ ਬਿਨਾਂ ਦਸੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੁਜ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਪੁਛਣ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਸਿਆ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਅਜੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੋਰ ਠਹਿਰਨਾ ਸੀ, ਪਰ ਸਰਗੋਧੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਲੋਂ ਜਲੂਸ ਕਢਣ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ, ਰੋਕਣ ਲਈ ਇਕਦਮ ਸਰਗੋਧੇ ਪੁਜ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ, "ਮੈਂ ਸੰਗਤ ਦਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦਾ ਨਿਮਾਣਾ ਸੇਵਕ ਹਾਂ ਤੇ ਸੇਵਕ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਮਾਨ ਸਨਮਾਨ ਦੇ ਚਕਰ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਰਾਹ ਤੋਂ ਕੁਰਾਹੇ ਨਹੀਂ ਪੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਮਾਣ ਵਧਾਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਆਇਆ, ਇਹੀ ਮੇਰੇ ਲਈ ਵਡਾ ਮਾਣ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਹੀ ਸੇਵਕ ਨੂੰ ਥਾਪੜਾ ਤੇ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਮਿਲ ਗਈ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਤਨਾ ਹੀ ਕਾਫੀ ਹੈ। ਜਲੂਸ ਵਡੇ ਲੀਡਰਾਂ ਜਾਂ ਬਹੁਤ ਵਡੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸੋਭਦੇ ਹਨ, ਮੈਂ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਹੀ ਬਣਿਆ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।"

ਇਸ ਜਥੇ ਦਾ ਜੀਵਨ, ਆਦਰਸ਼ ਜੀਵਨ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਿਯਮ ਬਣਾ ਕੇ ਪ੍ਰਣ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਕਿ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਵੀ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਲਈ ਮਾਇਆ ਦਾ ਚੁਕਾਵਾ ਜਾਂ ਸੈਟਲਮੈਂਟ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ। ਸਗੋਂ ਜੋ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਚੋਂ ਮਿਲ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਮੁੱਖ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨੂੰ ਰੱਖਣਾ ਹੈ ਪੈਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਪਿਛੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਉਣ ਜਾਣ ਦਾ ਕਿਰਾਇਆ ਵੀ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਦੇ ਮੱਥੇ ਵੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਾਇਆ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾਂ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਅਸੂਲ ਤੇ ਉਹ ਏਨੀ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਅਮਲ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜੋ ਕੋਈ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪੈਸੇ ਸੈਟਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਤਾ ਉਹ ਉਸ ਪੋਗਰਾਮ ਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਲਖਨਊ ਦੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਗੁਰਪੁਰਬ ਤੇ ਆਉਣ ਲਈ ਸੱਦਾ ਘੱਲਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਘੱਲ ਦਿੱਤੀ। ਉਨਾਂ ਪੁੱਛ ਘੱਲਿਆ ਕਿ ਮਾਇਆ ਕਿੰਨੀ ਲਵੋਗੇ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿੱਤਾ ਜੇ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਇ ਮਿਲ ਜਾਵੇ, ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। "ਤੁਸੀ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰੋ ਅਸੀ ਜ਼ਰੂਰ ਪੁਜਾਂਗੇ ਤੇ ਸੇਵਾ ਕਰਾਂਗੇ।" ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਫਿਰ ਲਿਖਿਆ "ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਕੁਝ ਦੱਸਦੇ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਅਸਾਂ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਨੂੰ ਗਿਆਰਾਂ ਸੋ ਰੁਪਏ, ਆਣ ਜਾਣ ਦਾ ਕਿਰਾਇਆ ਸੰਗਤ ਚੋਂ ਆਈ ਕੀਰਤਨ ਭੇਟ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਤੁਸੀਂ ਜ਼ਰੂਰ ਪੁੱਜ ਜਾਣਾ"। ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਚਿੱਠੀ ਪੜ੍ਹਕੇ ਉਤਰ ਦਿੱਤਾ " ਅਸਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਹੀ ਆਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤੇ ਫਿਰ ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੀਰਤਨ ਭੇਟ ਦਾ ਚੁਕਾਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਪਰ ਹੁਣ ਤੁਸਾਂ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕਮੇਟੀ ਗਿਆਰਾਂ ਸੌ ਰੁਪਏ ਤੇ ਕਿਰਾਇਆ ਦੇਵੇਗੀ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਰਕਮ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਜ਼ਮਾਨੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਰਕਮ ਹੈ (ਇਹ 1945-46 ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ), ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਧੀ ਭੇਟਾ ਵੀ ਦੇਂਦੇ ਤਾਂ ਵੀ ਅਸੀਂ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਧੰਨਵਾਦ ਨਾਲ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੇ, ਪਰ ਚੂੰਕਿ ਤੁਸਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਰਕਮ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ ਹੇ, ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਸਿੱਧੇ ਜਾਂ ਪੁੱਠੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸੈਟਲਮੈਂਟ ਹੀ ਹੋਈ, ਜੋ ਸਾਡੇ ਅਸੂਲ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ, ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਆਵਾਂਗੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਸਾਂ ਮਾਇਆ ਨੀਅਤ ਕਰਕੇ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ। ਜੋ ਤੁਸੀ ਇਹ ਰਕਮ ਪਾਸ ਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਤਾ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਨਾ ਲਿਖ ਭੇਜਦੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਹੀ ਰਖਦੇ, ਤਾਂ ਵੀ ਹੋਰ ਗੱਲ ਸੀ।" ਅੱਜ ਦੇ ਰਾਗੀ ਜਥਿਆਂ ਦੇ ਵਪਾਰਕ ਜੀਵਨ ਤੇ ਕਥਨੀ ਤੇ ਕਰਨੀ ਨੂੰ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਅਫ਼ਸੋਸ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਰਾਗੀ ਜਥੇ ਬਹੁਤ ਹਨ, ਪਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਅਸਰ ਨਹੀਂ, ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ, ਪਰ ਉਦੋਂ ਰਾਗੀ ਜਥੇ ਘਟ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ, ਲੋਕਾ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵਾ ਸੀ। ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਜਥੇ ਵਿਚ ਚਾਰ ਵਿਅਕਤੀ ਸਨ। ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਬਲਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਿਲਰੁਬਾ। ਜਥੇ ਵਿਚ ਇਕ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ ਵਜਾਣ ਵਾਲਾ ਹੋਣਾ, ਉਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਦੇ ਜਥਿਆਂ ਵਿਚ ਆਏ ਦਿਨ ਸਾਥੀ ਬਦਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸੱਕੇ ਭਰਵਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਵੀ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਆਮ ਜਥਿਆਂ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਚੰਗੇ, ਪਰ ਸਾਥੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਕਾਰਣ ਸਾਥੀਆਂ ਵਿਚ ਮਾਇਆ ਦੀ ਵੰਡ ਹੈ। ਪੈਸੇ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਛੇਤੀ ਹੀ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਕਮਾਲ ਹੈ ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਰਾਗੀ ਜਥੇ ਦੀ , ਕਿ ਜੋ ਸਾਥੀ ਮਿਲਿਆ ਆਖ਼ਰੀ ਵਕਤ ਤਕ ਨਿਭਿਆ। ਜਥੇ ਨੇ ਪੌਣੀ ਸਦੀ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਚਾਰੇ ਸਾਥੀ ਅੰਤ ਤੱਕ ਕਾਇਮ ਰਹੇ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਥੇਦਾਰ ਸਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਤਨਖ਼ਾਹ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਫਿਰ ਵਖ ਵਖ ਹਿੱਸੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ, ਤੇ

ਫਿਰ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਬਰਾਬਰ ਬਰਾਬਰ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਇਕੋ ਜਿਹੇ। ਅੱਜ ਪੰਥ ਵਿਚ ਇਕ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਜਥਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ, ਜਿਸ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਾਰੇ ਬਰਾਬਰ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਹੋਣ, ਜਾਂ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿਣ।

ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਪਿਛੋਂ ਜਦ ਇਹ ਜਥਾ ਦਿੱਲੀ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਕ ਵੱਡੇ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਲਾਜਪਤ ਨਗਰ ਵਿਚ ਮਕਾਨ ਬਣਾਣ ਲਈ, ਪਲਾਟ ਅਲਾਟ ਕਰਵਾ ਦੇਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ "ਜੇ ਮੇਰਾ ਮਕਾਨ ਬਣਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਵੀ ਬਣਨਗੇ। ਜੇ ਪਲਾਟ ਅਲਾਟ ਕਰਵਾ ਸਕਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਚਾਰ ਕਰਵਾਣੇ ਪੈਣਗੇ।" ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹੋਇਆ, ਚਾਰ ਪਲਾਟ ਅਲਾਟ ਕਰਵਾਏ ਗਏ, ਚਾਰ ਮਕਾਨ ਬਣੇ। ਮਕਾਨ ਬਣਦਿਆਂ ਦੋਸਤਾਂ ਮਿੱਤਰਾਂ ਨੇ ਮਾਇਕ ਸਹਾਇਤਾ ਵੀ ਘੱਲੀ, ਉਹ ਵੀ ਚਾਰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਲਗੀ। ਮਾਇਕ ਸਹਾਇਤਾ ਭੇਜਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਸਨ। ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਉਘੀਆਂ ਹਸਤੀਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੰਤ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਮਾਲੀਏ ਵਾਲੇ, ਸਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆਂ, ਮਲਕ ਸਰ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਮਲਿਕ ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ. ਉਜਲ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸਰ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ੍ਰ. ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਧੂਪੀਆ, ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਅਰਦਮਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਗੜੀਆਂ, ਸ੍ਰ. ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ, ਰਾਏ ਬਹਾਦਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਉਬਰਾਏ ਆਦਿ ਪ੍ਰਸਿਧ ਪੰਥਕ ਹਸਤੀਆਂ, ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜਥੇ ਦੇ ਵਡੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਤੇ ਕਦਰਦਾਨ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸਮਾਗਮਾਂ ਤੇ ਇਸੇ ਜਥੇ ਦਾ ਹੀ ਕੀਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਧੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਥੋਂ ਸੰਪੂਰਨ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਦੋਂ ਇਹ ਜਥਾ ਦਿੱਲੀ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ ਸ. ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕੋਠੀ ਬੈਕੁੰਠ 1- ਕੁਈਨਜ਼ਵੇ (ਹੁਣ ਜਨਪਥ) ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਕੋਠੀ ਦੀ ਅਨੈਕਸੀ ਵਿਚ ਦੋ ਕਮਰੇ ਪਕੇ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਜਥੇ ਲਈ ਖਾਲੀ ਰੱਖੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਮਰਿਆਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕਮਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਸਨ, ਤੇ ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੇਰੇ ਬਾਬਾ ਜੀ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਉਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੇ ਛਾਪ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ 12-13 ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਖ ਨਿਤਨੇਮ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਕੰਠ ਸਨ ਅਤੇ 14 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਰਾਮਕਲੀ ਦੀ ਵਾਰ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਬਾਰਾਂ ਮਾਹ ਤੁਖਾਰੀ ਵੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਕੰਠ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੀਰਤਨੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਮੈਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਸ਼ੋਕ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਦੀ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਨੇੜਤਾ ਤੇ ਪਿਆਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਮੈਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਭੀ ਰੰਗਤ ਚੜ੍ਹੀ ਤੇ ਮੈਂ ਸਕੂਲ ਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਖ ਕਾਲਜ ਲਾਈਫ਼ ਵਿਚ ਆਪ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਗੁਣ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ, ਜਦੋਂ ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਸਿਖ ਸਟੇਜਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋਇਆ, ਤੇ ਫਿਰ ਰੇਡੀਓ, ਰੀਕਾਰਡਾਂ ਅਤੇ ਟੀ.ਵੀ. ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਕੁਝ ਪ੍ਰਸਿਧੀ ਮਿਲੀ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਪਾਸ ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ, ਮੈਨੂੰ ਥੋੜੀ ਬਹੁਤ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਦੇ ਦੇਂਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮੈਂ ਹੋਰ ਪੂਰਨਤਾ ਹਾਸਲ ਕਰਾਂ।

ਮੇਰੀ ਰੇਡੀਓ ਤੇ ਟੀ.ਵੀ ਦੇ ਮਹਿਕਮੇ ਵਿਚ ਸਰਵਿਸ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਮੇਰੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਸਾਂ, ਕਿ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕੋਈ ਗੁਣ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਵਡਿਆਂ ਦੀ ਕੀਤੀ ਕਮਾਈ ਦੀ ਬਰਕਤ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਘਾਲੀ ਘਾਲਣਾ ਵਿਚੋਂ, ਮਾਸਾ ਜਿੰਨਾਂ ਮਿਲਿਆ ਸੀਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਹੀ ਹੈ। ਸਭ ਕੁਝ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਸੀਸਾਂ ਤੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਾ ਸਦਕਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਕਿਸੇ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ। ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਸਨ। ਸਦਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਚਿਤ ਮੁਸਕ੍ਰਾਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ "ਸਭ ਕਿਛ ਕੀਤਾ ਤੇਰਾ ਹੋਵੇ, ਨਾ ਹੀ ਕੁਛ ਅਸਾੜਾ ਜੀਓ" ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਲੜਕਾ ਸਤਿਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਹਾਰਟ ਅਟੈਕ ਹੋਣ ਨਾਲ ਭਰ ਜੋਬਨ ਵਿਚ ਹੀ ਚਲ ਵਸਿਆ। ਜਦੋਂ ਦੁਪਿਹਰੇ ਉਸ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਸ਼ਮਸ਼ਾਨ ਭੂਮੀ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਪਰਤੇ ਤਾਂ ਉਹ ਹਥ ਜੋੜ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲਗੇ "ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਜਾਓ ਮੈਂ ਥੋੜਾ ਆਰਾਮ ਕਰਨਾ ਹੈ।" ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਆਪਣੇ ਬੈਡਰੂਮ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਲੋਕ ਹੈਰਾਨ ਸਨ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਕਲੋਤਾ ਪੁੱਤਰ ਬੇਵਕਤ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਪੁੱਤਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਬੁਢੇਪੇ ਦਾ ਆਸਰਾ ਤੇ ਡੰਗੋਰੀ ਸੀ। ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਨਾਲ ਭੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਥੇ ਤੇ ਵਟ ਨਹੀਂ ਪਿਆ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੰਝੂ ਆਏ ਸਨ। ਕਈ ਹਮਦਰਦੀ ਜਿਤਾਉਂਦਿਆਂ ਕਹਿੰਦੇ, ਵੇਖੋ ਜੀ ਇਹ ਹਾਰਟ ਅਟੈਕ ਕਿੰਨੀ ਨਾਮੁਰਾਦ ਬੀਮਾਰੀ ਹੈ। ਕਿ ਅਚਣਚੇਤ ਜੁਆਨ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਖੋਹ ਲੈ ਗਈ ਹੈ।" ਤਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਕਹਿੰਦੇ, "ਨਹੀਂ ਗੁਰਮੁਖਾ, ਇਹ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਬੀਮਾਰੀ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਪੁੱਤਰ ਨਾ ਬੀਮਾਰ ਹੋਇਆ, ਨਾ ਮੰਜੇ ਤੇ ਪਿਆ, ਨਾ ਲੰਮੀ ਤਕਲੀਫ਼ ਝਲੀ, ਨਾ ਸਾਥੋਂ ਸੇਵਾ ਕਰਵਾਈ।ਵਡੇ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲਾ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਦਮ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾ

ਬਿਰਾਜਿਆ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਲੋਕ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੇ ਸਾਲਾਂ ਬਧੀ ਅਡੀਆਂ ਰਗੜਦੇ, ਦੁੱਖ ਪਾਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਮੰਗਣ ਤੇ ਭੀ ਮੌਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਉਪਰਲੇ ਵਖ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਜਿੰਨਾਂ ਸਾਥ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਨਿਭਾਣਾ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਸੋਹਣਾ ਨਿਭਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਅਫ਼ਸੋਸ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਗਲ ਨਹੀਂ"।

ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਥੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੀ ਆਯੂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਫ਼ਰ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਥਰਡ ਕਲਾਸ (ਉਦੋਂ ਫ਼ਸਟ, ਸੈਕੰਡ, ਇੰਟਰ ਤੇ ਥਰਡ, ਚਾਰ ਕਲਾਸਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ) ਵਿਚ ਹੀ ਸਫ਼ਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਅਸੀਂ ਸਾਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਹਾਂ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਅਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਪੈਸੇ ਬਚਾ ਕੇ, ਦਾਨਪੁੰਨ ਅਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਫ਼ਲ ਕਰਕੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸ਼ਰਧਾਲੂ, ਵਖ ਵਖ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਘਰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਵੀ ਰਖਵਾਂਦੇ ਸਨ। ਜਥੇ ਦੇ ਚਾਰੇ ਸਜਣ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਮੇਤ, ਆਪ ਪਾਠੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਪਾਠ ਵੀ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸਵੇਰੇ ਸ਼ਾਮ ਕੀਰਤਨ ਵੀ। ਉਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਲੋਕ ਪਾਠੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਪੜੇ ਵੀ ਦੇਂਦੇ ਸਨ, ਜਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਸਫ਼ਰ ਵਿਚ ਇਕ ਬਕਸੇ ਵਿਚ ਰਖ ਲੈਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਆਮ ਤੋਰ ਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਸਫ਼ਰ ਕਰਦਿਆਂ ਜੇ ਕੋਈ ਸਿਖ ਕੁਲੀ ਨਜ਼ਰ ਆ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਸ ਬੁਲਾ ਕੇ ਉਸਦਾ ਹਾਲ ਚਾਲ ਪੁਛਦੇ ਸਨ, "ਗੁਰਮੁਖਾ ਤੇਰਾ ਪ੍ਰਵਾਰ ਕਿੰਨਾ ਹੈ? ਬਾਲ ਬੱਚੇ ਕਿਤਨੇ ਹਨ, ਤੈਨੂੰ ਕੁਲੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਿਉਂ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਹੈ, ਆਦਿ ਅਤੇ ਪਾਠ ਕਰਕੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਸਾਰੇ ਕਪੜੇ ਉਸਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਕੁਲੀ ਨੂੰ ਫ਼ੀ ਫੇਰਾ ਦੋ ਜਾਂ ਚਾਰ ਆਨੇ ਮਿਲਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਸਿਖ ਕੁਲੀ ਨੂੰ ਖਾਸ ਕਰਕੇ, ਤੇ ਬੁਢੇ ਕੁਲੀ ਨੂੰ ਆਮ ਕਰਕੇ, ਪੰਜ ਜਾਂ ਦਸ ਰੁਪਏ ਦੇ ਦੇਂਦੇ ਸਨ।

ਸਫ਼ਰ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਜਾਲੀਦਾਰ ਬਕਸਾ ਨਾਲ ਰਖਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਚਾਹਦਾਨ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਵਾਲਾ ਸਟੋਵ ਤੇ ਚਾਹ ਦਾ ਸਾਮਾਨ, ਪਤੀ, ਖੰਡ, ਦੁਧ; ਆਦਿ ਰਖਿਆ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜਿਥੇ ਚਾਹ ਪੀਣ ਦੀ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਭਾਈ ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚਾਹ ਬਨਾਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਤੋਂ ਚਾਹ ਜਾਂ ਖਾਧ ਖੁਰਾਕ ਨਹੀਂ ਸਨ ਲੈਂਦੇ, ਆਪਣਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਕੇ ਟੁਰਦੇ ਸਨ। ਪਾਣੀ ਲਈ ਇਕ ਸਰਬ ਲੋਹ ਦਾ ਵਡਾ ਗੜਵਾ ਨਾਲ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਸਫ਼ਰ ਕਰਦਿਆਂ ਐਵੇਂ ਫ਼ਜ਼ੂਲ ਗਲਾਂ ਜਾ ਗਪਾਂ, ਨਾ ਮਾਰਦੇ ਸਨ ਨਾ ਸੁਣਦੇ ਸਨ। ਸਾਰਾ ਜਥਾ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ ਕਰਨ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰਦਾ ਸੀ।

ਆਮ ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਚੋਣਵੇਂ ਸਿਖ ਸ੍ਰਦਾਰ, ਇਸ ਜਥੇ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ, ਜੀਵਨ ਤੇ ਕਥਨੀ ਕਰਨੀ ਦੇ ਕਦਰਦਾਨ ਸਨ, ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਮਾਗਮਾਂ ਤੇ ਇਸ ਜਥੇ ਨੂੰ ਹੀ ਬੁਲਾਂਦੇ ਸਨ। ਸਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ ਜੀ ਨੇ, ਆਪਣੇ ਲੜਕੇ ਸ੍ਰਦਾਰ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ ਦੇ ਵਿਆਹ ਤੇ ਇੰਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਬਰਾਤ ਨਾਲ ਚਲਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਬਰਾਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਨਾਭੇ ਜਾਣੀ ਸੀ। ਰੇਲ ਦੇ ਚਾਰ ਪੰਜ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਡਬੇ, ਟਰੇਨ ਨਾਲ ਲਗਵਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਹੋਰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਰਾਜ ਘਰਾਣਿਆਂ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬਰਾਤ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਸਨ। ਟਰੇਨ ਵਿਚ ਹੀ ਨਿਤਨੇਮ ਦੇ ਪਾਠ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਥੇ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਲਗਦੀ ਸੀ। ਗਡੀਆਂ ਹੌਲੀ ਚਲਦੀਆਂ ਸਨ, ਸਮਾਂ ਬਹੁਤ ਲਗਦਾ ਸੀ। ਨਾਭੇ ਵਿਚਭੀ ਬਰਾਤ ਨੂੰ ਇਕ ਦਿਨ ਤੋਂ ਵਧ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਕਾਰਨ ਮਾਸ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਐਸਾ ਕੋਈ ਨਾਮੀ ਸ੍ਰਦਾਰ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਦੇ ਲੜਕੇ ਜਾਂ ਲੜਕੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ, ਦੀ ਰਸਮ ਇਸ ਜਿਥੇ ਪਾਸੋਂ ਨਾ ਪੂਰੀ ਕਰਵਾਈ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਤਨੀ ਮਾਇਆ ਦੀ ਜੋ ਪੁਸਤਕ ਡਾ. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ ਦੀ ਸੰਪਾਦਤ ਕੀਤੀ ਹੋਈ, ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਡਮੀ ਨੇ ਛਾਪੀ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮਾਇਆ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਿਖਿਆਂ ਹੈ ਕਿ ਅਸਾਂ ਆਪਣੀ ਬੇਟੀ ਗਾਰਗੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਸਮੇਂ, ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਸਰਗੋਧਾ ਤੋਂ ਇਕ ਹਫ਼ਤਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਰੋਜ਼ ਅਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਭੀ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੀ ਕਰਵਾਇਆ।

ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੜੇ ਸੁਰੀਲੇ ਤੇ ਰਾਗ ਦੇ ਮਾਹਿਰ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁਰਾਤਨ ਰੀਤਾਂ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਬਾਣੀ ਰਚਣ ਵੇਲੇ ਆਪ ਬਣਾਈਆਂ ਤੇ ਗਾਈਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਅਗੋਂ ਸੀਨਾ ਬਸੀਨਾ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਸਿਖਾਂਦੇ ਚਲੇ ਆਏ, ਬਹੁਤ ਯਾਦ ਸਨ। ਇਹ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਤੇ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਹੁਣ ਅਲੋਪ, ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਦੇ ਰਾਗੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਣ ਦੀ ਮੇਹਨਤ ਤੇ ਤਪਸਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਜੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਉਪਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ "ਸੋਰਠ ਮਹਲਾ ੫" ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ

ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਸੋਰਠ ਵਿਚ ਗਾਉ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪ ਇਸ ਨੂੰ ਸੋਰਠ ਵਿਚ ਗਾਇਆ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਸ ਜਿਸ ਗੁਰੂ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ ਤੇ ਉਪਰ ਰਾਗ ਦਾ ਨਾਮ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਗੁਰੂ ਜਾਂ ਭਗਤ ਨੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਆਪ ਉਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਗਾਇਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਣੀ ਰਚਨਹਾਰ, ਆਪ ਇਕ ਮਹਾਨ ਕਵੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਹਾਨ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਵੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾ ਦੀ ਬਣਾਈ ਬੰਦਸ਼ ਜਾਂ ਤਰਜ਼ ਨੂੰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੰਖ, ਯਾਦ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਅਗੋਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਸਿਖਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਰਜ਼ਾਂ ਜਾਂ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪੁਰਾਤਨ ਰੀਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਘਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਧਾਰਣ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸਾਲ ਵਿਚ ਕਈ ਪਾਠਾਂ ਦੇ ਭੋਗ ਪਾਂ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾ ਦੀ ਇਕ ਚਿਟ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਵਜੋਂ ਰਖੀ ਹੋਈ ਵੇਖੀ। ਜਿਸ ਤੇ ਕਿਸੇ ਸੰਤ ਦਾ ਨਾਮ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਤੇ ਅਗੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ "ਇੰਨਾ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ।" ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸੰਤ ਕੌਣ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਤੁਸਾਂ ਪਾਠ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲਗੇ" ਇਕ ਵਾਰੀ ਅਸੀਂ ਝੰਗ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਗਏ। ਇਹ ਸੰਤ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲਗੇ "ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇਰੀ ਆਵਜ਼ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਹੈ, ਰਬ ਨੇ ਤੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸੁਰੀਲਾ ਗਲਾ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਤੂੰ ਕੁਝ ਪੁਰਾਤਨ ਰੀਤਾ ਵੀ ਸਿਖੀਆਂ ਨੇ ਕਿ ਨਹੀ", ਮੈਂ ਉਤਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਥੋੜੀਆਂ ਕੁ ਕਿਸੇ ਸਿਖਾਈਆਂ, ਸਿਖ ਲਈਆਂ, ਪਰ ਬਹੁਤੀਆਂ ਨਹੀ।", ਉਹ ਸੋਚ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲਗੇ "ਕੋਹਾਟ ਵਿਚ ਇਕ ਗੁਣੀ ਆਦਮੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਯਾਦ ਹਨ। ਤੂੰ ਉਸ ਪਾਸ ਰਹਿ ਕੇ ਅਠ ਦਸ ਮਹੀਨੇ ਜਾਂ ਇਕ ਸਾਲ ਲਗਾ, ਉਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਤੇ ਸਿਖ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਉਸ ਵਲ ਚਿੱਠੀ ਦੇਨਾਂ ਹਾਂ, ਮੇਰਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਜੀ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਸਾਲ ਦਾ ਖਰਚ ਪਲੇ ਬੰਨ੍ਹ ਲਵਾਂ, ਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਪਾਸ ਜਾਵਾਂਗਾ।" ਉਸ ਸੰਤ ਨੇ ਆਪਣਾ ਝਗਾ ਚੁਕ ਕੇ ਆਪਣੇ ਲੱਕ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹੀ ਹੋਈ ਕਪੜੇ ਦੀ ਵਾਸਣੀ ਖੋਲ੍ਹੀ (ਕਪੜੇ ਦੀ ਨਾਲੀਦਰ, ਕਛੇ ਪਜਾਮੇ ਦੇ ਨੇਫੇ ਵਰਗੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਥੈਲੀ ਨੂੰ ਵਾਸਣੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਕਦ ਰੁਪਏ ਪਾਕੇ ਪ੍ਰੋਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਲੋਕ ਚੋਰੀ ਚਕਾਰੀ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਸਫ਼ਰ ਵਿਚ ਲੱਕ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਲੈਂਦੇ ਸਨ) ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਦੋ ਸੌ ਰੁਪਏ ਨਕਲੇ, ਜੇ ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਮੇਰੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਕੇ ਕਿਹਾ, "ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੰਘ ਐਹ ਰੁਪਏ ਲੈ ਜਾ ਤੇ ਕੋਹਾਟਾ ਚਲਾ ਜਾ, ਉਸ ਗੁਣਵਾਨ ਦੇ ਡੇਰੇ ਤੇ ਜਾ ਟਿਕ, ਉਸਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਤੇ ਗੁਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ।" (ਅਜ ਤੋਂ 80-90 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਦੇ ਸੌ ਰੁਪਏ ਦਾ ਕਿਤਨਾ ਮਹੱਤਵ ਹੋਵੇਗਾ, ਇਸ ਦਾ ਅੰਦਾਜਾ ਤੁਸ਼ੀਂ ਲਗਾ ਸਕਦੇ ਹੋ) "ਸੋ ਮੈਂ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਕੋਹਾਟ ਰਹਿ ਕੇ ਵਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਪੁਰਤਾਨ ਰੀਤਾਂ ਸਿਖ ਕੇ ਵਾਪਸ ਸਰਗੋਧੇ ਆਇਆ। ਉਸ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਸੰਤ ਦਾ ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਰਿਣੀ ਹਾਂ ਤੇ ਹਰ ਸਾਲ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਕ ਸਾਧਾਰਣ ਪਾਠ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।"

ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਕਿ "ਜਿਥੇ ਪੁਰਾਤਨ ਰਾਗੀ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੀਤਾਂ, ਤਰਜ਼ਾਂ ਤੇ ਬੰਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਿਖਦੇ ਤੇ ਸੁਣਾਂਦੇ ਸਨ, ਉਥੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿਖ ਵੀ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਰਖਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸੁਣ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਜਿਹੋ ਜਿਹੋ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਰਾਗਾਂ ਤੋਂ ਕੋਰੇ ਰਾਗੀ ਹਨ, ਉਹੋਂ ਜਿਹੇ ਕੋਰੇ ਹੀ ਸ੍ਰੋਤਾ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਦਿਲਸਪ ਘਟਨਾ ਇਉਂ ਸੁਣਾਈ "ਕਿ ਅਸੀਂ ਰਗਮੀਆ ਵਿਚ ਅਕਸਰ ਸ਼ਿਮਲੇ ਜਾਂਦੇ ਸਾਂ। ਵਡੇ ਵਡੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਉਥੇ ਕੋਠੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਗਰਮੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਾਣ ਲਈ ਬੁਲਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਪਹਿਲੇਂ ਅਸੀਂ ਸਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ ਪਾਸ ਹੀ ਠਹਿਰਦੇ ਸਾਂ, ਮਗਰੋਂ ਉਬਰਾਏ ਹੋਟਲ ਬਣ ਜਾਣ ਤੇ, ਸ੍ਰ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਉਬਰਾਏ ਦੀ ਸੁਪਤਨੀ ਬੀਬੀ ਈਸ਼ਰਾਂ ਦੇ ਕਹੇ ਤੇ ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਟਿਕਦੇ ਸਾਂ। ਸਵੇਰੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਾਂ। ਸਾਰੇ ਸ੍ਰਦਾਰ ਪ੍ਰਵਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਆਂਦੇ ਸਨ। ਮਧਮ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਅਰਦਮਨ ਸਿੰਘ ਬਾਗੜੀਆ ਭੀ ਰੋਜ਼ ਆਂਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਇਕ ਪੁਰਾਣੀ ਰੀਤ ਰੋਜ਼ ਸੁਣਾਇਆ ਕਰਾਂ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਿਆਣੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਜ਼ਾਂ ਤੇ ਧੁੰਨ ਵਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ „ਸ਼ਾਨ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਫਿਰ ਮੰਗਲਾਚਰਣ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਫਿਰ ਜਿਸ ਰਾਗ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਨ ਹੋਵੇ ਉਸ ਦਾ ਅਲਾਪ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਫਿਰ ਕਲਾਸੀਕਲ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਸ ਰਾਗ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਗਾਇਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਸਾਦੀਆਂ ਤਰਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਗਾਂਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਅਰਦਮਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੋਜ਼ ਦਸ ਰੁਪਏ ਦਾ ਨੇਟ ਕਢ ਕੇ ਮੇਰੇ ਵਾਜੇ ਤੇ ਰਖਦਿਆਂ ਬੋਲੇ-"ਭਾਈ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੰਘ ਤੂੰ ਅਜ ਪਿਛਲੇ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਕਸਰ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦਿਤੀ ਹੈ।" ਇਹ ਗਲ ਦਸ ਕੇ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਕਿ ਇਹ ਗਲ ਦਸਣ ਤੋਂ ਮੇਰਾ ਭਾਵ ਪੈਸੇ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦ ਭੇਟ ਤੋਂ ਨਹੀਂ, ਕੇਵਲ ਇਹ ਦਸਣਾ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਣੇ ਰਾਗੀ ਕਿਤਨੇ ਗੁਣੀ ਤੇ ਸ੍ਰੋਤੇ ਕਿਤਨੇ ਸਮਝਦਾਰ ਤੇ ਕਦਰਦਾਨ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।"

ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਆਇਆ ਕਿ ਇਹ ਪੁਰਾਣੀਆਂ

ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਕੇਵਲ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਪੁਰਾਣੇ ਰਾਗੀਆਂ ਪਾਸ ਹੀ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਗਰੋਂ ਨਹੀਂ ਲਭਣੀਆਂ, ਰੀਕਾਰਡ ਕਰਕੇ ਰਖ ਲੈਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰੋ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ ਰੀਕਾਰਡਿੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਜ਼ ਸਾਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦਿੱਲੀ ਆਏ ਤੇ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਇਕ ਘੰਟੇ ਦੀਆਂ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਰੀਕਾਰਡ ਕੀਤੀਆਂ, ਬ੍ਰਿਧ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਪਿਤਾ ਜੀ ਇਸ ਤੋਂ ਵਧ ਨਹੀਂ ਗਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਪਿਛੋਂ ਪ੍ਰੋ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ ਫਿਰ ਸਾਡੇ ਘਰ ਆਏ ਤੇ ਇਕ ਘੰਟੇ ਦੀਆਂ ਰੀਤਾਂ ਹੋਰ ਰੀਕਾਰਡ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਲੋਂ ਮਾਇਆ ਵੀ ਭੇਟ ਕੀਤੀ।

ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਜਾਣ ਪਿਛੋਂ, ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼, ਜਿਥੋਂ ਵੀ ਲਭੇ, ਇੱਕਠੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ। ਮੈ ਪਟਿਆਲੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਭੀ ਗਿਆ। ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਾ, ਕਿ ਉਹ ਟੇਪ ਖ਼ਰਾਬ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਲਈ ਏਅਰ ਕੰਡੀਸ਼ਨ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਖ਼ਤ ਗਰਮੀ ਵਿਚ ਟੇਪ ਪੰਘਰ ਕੇ ਚਪਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਵਲ ਲੋੜੀਂਦੀ ਤਵੱਜੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਤੀ, ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਕਨੀਕੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। 1949-50 ਵਿਚ H.M.V ਵਾਲਿਆਂ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਤੇ ਮੇਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ „ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਬਾਰਾਂ ਰੀਕਾਰਡਾਂ 24 ਸਾਈਡਾਂ ਵਿਚ ਭਰੀ ਸੀ। ਬੜੀ ਖੋਜ ਤੋਂ ਬਾਦ ਉਹ ਰੀਕਾਰਡ ਮੈਨੂੰ ਐਮ.ਐਸ. ਬਿੰਦਰਾ ਜੋ ਪਿਛੋਂ ਸੁਖੋ, ਪੋਠੋਹਾਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਤੇ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਵਾਰ ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸੀ, ਤੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਆਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਪਾਸੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਹਨ, ਜੋ ਹੁਣ ਆਡੀਓ ਟੇਪ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਧ ਬੈਂਕ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਨਾਲ ਸੰਗਤਾਂ ਤਕ ਪ੍ਰਚਾਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ (ਬਿੰਦਰਾ ਜੀ ਪਾਸ ਪਿਛਲੇ 60-70 ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਗਾਇਕਾਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਹਨ।)

ਇਕ ਵਾਰੀ ਮੈਂ ਪ੍ਰੋ. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਦਸਿਆ ਕਿ ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਦੇ ਪੈਸੇ ਚੁਕਾਂਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜੋ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਮਿਲੇ, ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਤਾ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਕਹਿਣ ਲਗੇ, "ਰਤਨ ਜੀ, ਤੁਹਾਡੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੇ ਏਨੀ ਘਾਲਣਾ ਘਾਲੀ, ਸਾਡਾ ਸਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਗੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਝੁਕਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਦਸੋ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਬ੍ਰਿਧ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾ ਛਡ ਕੇ ਘਰ ਬੈਠ ਗਏ ਸਨ, ਤਾਂ ਕੀ ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਸ਼੍ਰੋ. ਗੁ. ਪ੍ਰੰ. ਕਮੇਟੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸੰਸਥਾ ਨੇ ਆ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕੀਤੀ, ਤੇ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਤੁਹਾਡਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਿਵੇਂ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਕੀ ਕਿਸੇ ਸੰਸਥਾ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪੈਨਸ਼ਨ ਲਗਾਈ? ਜੇ ਆਖ਼ਰੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਸਾਨੂੰ ਪੁਛਣਾ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਰਾਗੀ ਉਸ ਵੇਲੇ, ਜਦੋਂ ਚੜ੍ਹਤ ਤੇ ਪੁਛ ਹੈ, ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਮਾਇਆ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਲੈਣ?" ਇਸ ਦਾ ਉਤਰ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਏਥੇ ਮੈਂ ਇਹ ਵੀ ਦਸ ਦਿਆਂ ਕਿ ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਰਸੀ ਕੀਰਤਨ ਦਰਬਾਰ ਤੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਨਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਇਕ ਵਾਰ ਆ ਕੇ ਕੀਰਤਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਮੈਥੋਂ ਕੋਈ ਭੇਟਾ ਨਹੀਂ ਲਈ। ਉਹ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਕਿ "ਮਹਾਨ ਕੀਰਤਨੀਆ ਦੀ ਬਰਸੀ ਹੈ, ਪੈਸੇ ਲੈਂਦੇ ਚੰਗੇ ਨਹੀਂ ਲਗਦੇ।

ਮੈਂ ਭਾਈ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜਗਾਧਰੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਦਸਿਆ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਪੂਰੀ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਦੋ ਢਾਈ ਘੰਟੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਕਈ ਵਾਰੀ ਗੁਰਪੁਰਬਾਂ ਵਾਲੇ ਦਿਨ, ਇਕੋ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਕੀਰਤਨ ਵੀ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਘੰਟਾ, ਤੇਢ, ਦੋ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵਧ ਸਮਾਂ ਭੀ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਾਣਾ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਸੀ, ਪਰ ਆਣਾ ਸੰਗਤਾ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਭਾਈ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਕਿ "ਤੁਹਾਡੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਕੌਣ ਰੀਸਾਂ ਕਰੇ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਕਿਧਰੇ ਇਕ ਘੰਟੇ ਤੋਂ ਵਧ ਕੀਰਤਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਪੈਸੇ ਵੀ ਟਣਕਾ ਕੇ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ, ਸਾਡੀ ਜਾਨ ਵੀ ਸੌਖੀ ਤੇ ਜਹਾਨ ਵੀ ਸੋਖਾ।"

ਆਖ਼ਰੀ ਉਮਰ ਵਿਚ, ਜੋ ਰਾਗੀ, ਜਾਂ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਗਾ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਂਦਾ, ਤਾਂ ਆਪ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣ ਕੇ, ਜੇਬ ਵਿਚ ਹੱਥ ਮਾਰਦੇ, ਜਿਨੀ ਮਾਇਆ ਹਥ ਆਂਦੀ, ਦਸ, ਵੀਹ ਪੰਜਾਹ ਰੁਪਏ ਕਢ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਾਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਦੇ ਦੇਂਦੇ। ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਾਣ ਵਾਲੇ ਨਾਂਹ ਨੁਕਰ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ, ਕਿ "ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ, ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਮਹਾਨ ਕੀਰਤਨੀਏ ਹੋ। ਸਾਡੇ ਧੰਨ ਭਾਗ ਹਨ ਕਿ ਤੁਸਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਭੇਟਾ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਨਾ ਕਰੋ।" ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ, ਤੁਸ਼ੀਂ ਤਾਂ ਮਹਾਨ ਕੀਰਤਨੀਏ ਹੋ। ਸਾਡੇ ਧੰਨ ਭਾਗ ਹਨ ਕਿ ਤੁਸਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਭੇਟਾ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਨਾ ਕਰੋ।" ਤਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ, "ਬੇਟਾ, ਮੈਂ ਭੇਟਾ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਿਹਾ, ਇਹ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਹੈ।

ਪੰਥ ਦੇ ਪਰਸਿਧ ਕੀਰਤਨੀਏ, ਸਵੱਰਗਵਾਸੀ ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਭਰਾ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਸੰਤ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਆਪ ਇਕ ਅਸਾਧ ਰੋਗ ਨਾਲ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਗਏ, ਤੇ ਬਚਣ ਦੀ ਆਸ ਨਾ ਨਹੀ, ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਆਪ ਕਸੂਰ ਵਿਚ ਸਿਵਲ ਸਰਜਨ ਡਾਕਟਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜ਼ੇਰੇ ਇਲਾਜ ਸਨ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਇਛਾ ਪੁਛੀ ਤਾਂ ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲਗੇ, ਕਿ ਮੇਰੀ ਇਛਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੁਣ ਅੰਤਲੇ ਸੁਆਸ਼ਾ ਤਕ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਰਹਿਣ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ, ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਇਛਾ ਦਸੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੁਣ ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਰਹਿਣ। ਸੋ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਥੇ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੇ ਤੇ ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਕਸੂਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਥੋਂ ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਡੇਹਰਾਦੂਨ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਤੇ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਕਰਦੇ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਬੈਠ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਸੁਣਾਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸੀਸ ਅੰਤਲੇ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ।

ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਥਾ, ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਚੋਂ ਕਈਆਂ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਭੇਜਦਾ, ਕਈ ਗਰੀਬ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਬੱਚਿਆ ਦੀ ਮਾਇਕ ਸਾਇਤਾ ਕਰਦਾ। ਖਾਲਸਾ ਯਤੀਮਖਾਨਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਬਿਰਧ ਆਸ਼ਰਮ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਆਦਿ ਕਈ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦਸਵੰਧ ਭੇਜਦਾ। 'ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ' ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਚਲਾਈ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੇ ਚੰਦੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸੋਂ ਦੇ ਕੇ ਕਈ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਤੇ ਲੋੜਵੰਦ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਲਈ ਅਖਬਾਰ ਜਾਰੀ ਕਰਵਾਂਦਾ।

ਭਾਈ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਨਿਜੀ ਤੌਰ ਤੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਤ ਸਦਨ ਲਈ ਗਿਆਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਭੇਟ ਕੀਤੇ। 1966 ਵਿਚ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਪੰਜਵੀਂ ਜਨਮ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਜਥੇ ਨੂੰ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਐਵਾਰਡ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਤ ਕੀਤਾ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਦਾ ਜੀਵਨ ਜੀਵਿਆ ਜੀਵਿਆ, ਨਾਮ ਜਪਿਆ ਤੇ ਜਪਾਇਆ ਅਤੇ ਵੰਡ ਛਕਿਆ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਪੰਥ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਕੀਰਤਨੀਏ ਹੋਰ ਪੈਦਾ ਕਰੇ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੀਵਨ ਉਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦਿਤੀ ਕੀਰਤਨੀਏ ਦੀ ਇਹ ਪ੍ਰੀਭਾਸ਼ਾ ਠੀਕ ਪੂਰੀ ਢੁਕਦੀ ਹੈ:

ਭਲੋ ਭਲੋ ਰੇ ਕੀਰਤਨੀਆ।
ਰਾਮ ਰਮਾ ਰਾਮਾ ਗੁਨ ਗਾਓ।
ਛੋਡ ਮਾਇਆ ਕੇ ਧੰਧ ਸੁਆਓ।

....
ਜੇ ਕੋ ਅਪਨੇ ਠਾਕੁਰ ਭਾਵੈ।
ਕੋਟਿ ਮਧਿ ਇਹ ਕੀਰਤਨ ਗਾਵੈ।

(ਪੁਸਤਕ-ਨੇੜਿਓਂ ਤੱਕੀਆਂ ਚਾਨਣ ਰਿਸ਼ਮਾਂ -
ਲੇਖਕ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਰਤਨ - ਵਿੱਚੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਸਹਿਤ)

ਹਰਿਆਣਾ ਘਰਾਣੇ ਦਾ ਮਹਾਨ ਧਰੁਪਦ ਗਾਇਕ ਪੰਡਿਤ ਗੁਜਰ ਰਾਮਵਾਸੂ ਦੇਵ 'ਰਾਗੀ'

ਡਾ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਜਿਲੇ ਨੂੰ ਮਾਣ ਹੈ ਕਿਸ਼ਾਮ ਚੁਰਾਸੀ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਘਰਾਣਾ ਇਸ ਦੀ ਹੱਦ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਧਰੁਪਦ ਗਾਇਕੀ ਦੇ ਹਰਿਆਣਾ ਘਰਾਣੇ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸੁਆਮੀ ਹਰੀਦਾਸ ਨਾਲ ਜੁੜਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਘਰਾਣੇ ਨੇ ਮੀਆਂ ਜੈਨ ਖ਼ਾਂ, ਮੀਆਂ ਲਾਲ ਖ਼ਾਂ, ਅੱਲਾ ਯਾਰ ਖ਼ਾਂ, ਮੀਆਂ ਕਾਦਰ ਬਖ਼ਸ਼, ਮੀਆਂ ਫ਼ਾਜ਼ਲ ਖ਼ਾਂ, ਮੀਆਂ ਜੀਵਨ ਖ਼ਾਂ, ਮੀਆਂ ਮੁਰਾਦ ਖ਼ਾਂ, ਮੀਆਂ ਛਨੂੰ ਖ਼ਾਂ, ਮੀਆਂ ਮਨੂੰ ਖ਼ਾਂ, ਪੰਡਿਤ ਛੱਜੂ ਰਾਮ ਭਗਤ, ਮੁਹੰਮਦ ਹੁਸੈਨ, ਮੁਹੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼, ਹਿਦਾਯਤ ਹੁਸੈਨ, ਇਨਾਯਤ ਹੁਸੈਨ, ਖ਼ੁਦਾ ਬਖ਼ਸ਼, ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼, ਗੋਕੁਲ ਚੰਦ, ਦਿਤਾ ਰਾਮ, ਬਾਬੂ ਰਾਮ ਜਹੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਧਰੁਪਦ ਗਾਇਕ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਨਾਮ ਰੌਸ਼ਨ ਕੀਤਾ। ਜਗਤ ਪ੍ਰਸਿਧ ਧਰੁਪਦ ਗਾਇਕ ਪੰਡਿਤ ਗੁੱਜਰ ਰਾਮ ਵਾਸੂਦੇਵ 'ਰਾਗੀ' ਦਾ ਸਬੰਧ ਵੀ ਇਸੇ ਘਰਾਣੇ ਨਾਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਤੋਂ ਦਸੂਹਾ ਵੱਲ ਜਾਈਏ ਤਾਂ 10 ਮੀਲ ਦੀ ਵਿੱਥ ਤੇ ਸਥਿਤ ਕਸਬਾ ਹਰਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜਾਤੀ ਵਿਚ ਦਸੰਬਰ 1854 (11 ਪੋਹ, ਸੰਮਤ 1911 ਵਿ.) ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਕਾਨ੍ਹਚੰਦ ਵਾਸੂਦੇਵ ਦੇ ਘਰ ਪੰਡਿਤ ਗੁੱਜਰ ਰਾਮ ਵਾਸੂਦੇਵ 'ਰਾਗੀ' ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਕਾਨ੍ਹਚੰਦ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਵਿਉਪਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਭਜਨ ਕੀਰਤਨ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲਗਾਵ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਘਰ ਵਿਚ ਆਏ ਗਾਇਕਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕਰਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਿਲੀ ਇੱਛਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਗੁੱਜਰ ਰਾਮ ਵੀ ਭਗਤੀ ਗਾਇਨ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋਵੇ ਤੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਚਲਦਾ ਰੱਖੇ। ਇਕਲੌਤੀ ਸੰਤਾਨ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਪੰਡਿਤ ਗੁੱਜਰ ਰਾਮ ਦਾ ਪਾਲਣ ਪੋਸ਼ਣ ਪਰਿਵਾਰ ਵਲੋਂ ਬੜੇ ਹੀ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਗੁੱਜਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕਰਵਾਇਆਗਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਂਅ ਗੁੱਜਰ ਰਾਮ ਹੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਰਾਗ ਵਿਦਿਆ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੀਨ ਅਤੇ ਲੋਕ ਪ੍ਰਿਯ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਰਾਗੀਜੀ' ਜਾਂ 'ਗੁੱਜਰ ਰਾਗੀ ' ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਹਰਿਆਣਾ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਮਹਾਨ ਧਰੁਪਦ ਗਾਇਕ ਪੰਡਿਤ ਛੱਜੂ ਰਾਮ ਭਗਤ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿਆਲੂ ਅਤੇ ਫੱਕਰ ਸੁਭਾਅ ਕਾਰਨ ਆਮ ਲੋਕ ਛੱਜੂ ਭਗਤ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਕੋਲੋਂ ਪੰਡਿਤ ਗੁੱਜਰ ਰਾਮ ਨੇ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਤਾਲੀਮ ਲਈ। ਸਖ਼ਤ ਅਤੇ ਨਿਰਵਿਗਨ ਸੰਗੀਤ ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਉਹ ਗੁੱਜਰ ਰਾਮ ਤੋਂ ਗੁੱਜਰ ਰਾਮ 'ਰਾਗੀ'ਬਣ ਗਏ। ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੰਗੀਤਾ ਚਾਰੀਆ ਬਾਲਾ ਗੁਰੂ, ਪੰ.ਵਿਸ਼ਣੂ ਦਿਗੰਬਰ ਪਲੁਸਕਰ ਅਤੇ ਭਾਸਕਰ ਰਾਵ ਜਿਹੇ ਮਹਾਨ ਸੰਗੀਤਕਾਰਵ ੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਾਇਕੀ ਦੇ ਦੀਵਾਨੇ ਸਨ। ਆਪਣੀ ਪੰਜਾਬ ਫੇਰੀ ਦੌਰਾਨ ਪੰ.ਵਿਸ਼ਣੂ ਦਿਗੰਬਰ ਪਲੁਸਕਰ ਨੇ ਜਦ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪੰਡਿਤ ਗੁੱਜਰ ਰਾਮ ਵਾਸੂਦੇਵ 'ਰਾਗੀ' ਨੂੰ ਨੇੜੇ ਤੋਂ ਸੁਣਿਆਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਮਹਾਨ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਸੰਗੀਤਾ ਚਾਰੀਆ ਬਾਲਾ ਗੁਰੂ ਅਨੁਸਾਰ, "ਅਗਰ ਕਿਸੀ ਕੋ ਰਾਗੀ ਜੀ ਜੈਸੇ ਸੱਚੇ ਔਰਮਧੁਰ ਸੁਰ ਮਿਲ ਜਾਏਂ ਤੋਂ ਉਸੇ ਜੀਵਨ ਮੇਂ ਔਰ ਕੁਛ ਨਹੀਂਮਾਂਗਨਾ ਚਾਹੀਏ।"

ਗੰਭੀਰ, ਸਵੈ-ਅਭਿਮਾਨੀ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦ ਤਬੀਅਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਰਾਗੀ ਜੀ ਦੀ ਸੁਰੀਲੀ ਗਾਇਕੀ ਨੂੰ ਰਿਕਾਰਡ ਕਰਨ ਲਈ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਹ ਸਹਿਮਤ ਨਾ ਹੋਏ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਵਿਉਪਾਰ ਨਹੀ ਸਨ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਮੋਕਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ

ਸਾਧਨ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਰਾਗੀ ਜੀ ਰਾਜ ਦਰਬਾਰਾਂ/ਸੰਗੀਤ ਸੰਮੇਲਨਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰਦੇ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਅਜਿਹੇ ਸੁਭਾਅ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੋਰਨਾਂ ਗਾਇਕਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਾਜ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਬਤੌਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਗਾਇਕ ਨੌਕਰੀ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਜੇਕਰ ਮਨ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਗਾਉਂਦੇ ਸਨ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕਹਿਣ ਤੇ ਵੀ ਨਾ ਗਾਉਂਦੇ।

ਰਾਗੀ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਪੱਕ ਗਾਇਕੀ ਅਤੇ ਲੋਕਪ੍ਰਿਯਤਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਨਗਰ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਆਗਿਆ ਲੈ ਕੇ ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਹਿਲਾਂ ਨਜ਼ਦੀਕ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਾਗ ਵਿਚ 'ਸ਼ਿਵਤਾਂਡਵ ਸਤੋਤਰ' ਗਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਿਤਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਰਾਗ ਸਭਾ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਇਸ ਦਾ ਅਨੰਦ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ। ਰਾਗੀ ਜੀ ਦੀ ਸੁਰੀਲੀ ਅਵਾਜ਼ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਸ ਰਾਗ ਸਭਾ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਗਾਇਕਾ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਪਈ ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਈ। ਉਹ ਰਾਗ ਸਭਾ ਵਿਚਾਲੇ ਹੀ ਛੱਡ ਕੇ ਰਾਗੀ ਜੀ ਦੇ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗਾਇਨ ਸੁਣਨ ਲੱਗੀ। ਉਸ ਦੇ ਇਕ ਦਮ ਰਾਗ ਸਭਾ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਹਲਚਲ ਮਚ ਗਈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਉਸ ਗਾਇਕਾ ਦਾ ਪਿਛਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਗਾਇਕਾ ਪੰਡਿਤ ਗੁੱਜਰ ਰਾਮ ਵਾਸੂਦੇਵ 'ਰਾਗੀ' ਦੀ ਗਾਇਕੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਲੈ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਾਗੀ ਜੀ ਨੂੰ ਆਦਰ ਸਹਿਤ ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਬੁਲਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਾਇਕੀ ਦਾ ਖੂਬ ਲੁਤਫ਼ ਲਿਆ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਹੋਰ ਘਟਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਨ 1903 ਵਿਚ ਚਿੰਤਪੁਰਨੀ ਮਾਤਾ ਦੇ ਮੰਦਰ ਵਿਖੇ ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਰਾਗੀ ਜੀ ਨੇ ਮੇਘ ਰਾਗ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਾਇਨ ਨੇ ਐਸਾ ਅਸਰ ਛੱਡਿਆ ਕਿ ਧੁੱਪ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਕ ਦਮ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਕਾਲੀਆਂ ਘਟਾਵਾਂ ਚੜ੍ਹ ਆਈਆਂ ਅਤੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਬਾਰਿਸ਼ ਹੋਣ ਲੱਗੀ।

ਸੰਨ 1875 ਈ.ਤੋ ਂਆਰੰਭ ਹੋਏ 'ਹਰਿਵੱਲਭ ਸੰਗੀਤ ਸੰਮੇਲਨ' ਜਲੰਧਰ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗਣੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਡਿਤ ਗੁੱਜਰ ਰਾਮ ਦਾ ਵੱਡਾ ਸਹਿਯੋਗ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸ਼ੁਰੂ-ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਇਸ ਸੰਗੀਤ ਸੰਮੇਲਨ ਵਿਚ ਪੰਡਿਤ ਗੁੱਜਰਰਾਮ ਸਮੇਤ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਕਲਾਕਾਰ ਹੀ ਆਪਣੀ ਗਾਇਕੀ ਦੇ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਪੰਡਿਤ ਗੁੱਜਰਰਾਮ ਨੂੰ ਨੇੜੇ ਤੋਂ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤੋਂਹਰ ਸਾਲ 'ਹਰਿਵੱਲਭ ਸੰਗੀਤ ਸੰਮੇਲਨ' ਵਿਚ ਹੱਡ ਚੀਰਵੀਂ ਸਰਦੀ ਵਿਚ ਜਾ ਪਹੁੰਚਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਮੇਲਾਰਾਮ ਨੇ ਧਰੁੱਪਦ ਗਾਇਕੀ ਵਿਚ ਹਰਿਆਣਾ ਘਰਾਣੇ ਦੀ ਹੋਂਦ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ। ਹਰਿਆਣਾ ਘਰਾਣੇ ਦੀ ਗਾਇਕੀ ਦਾ ਅਸਰ ਕਬੂਲਦਿਆਂ ਕਈ ਹੋਰ ਸੁਰੀਲੇ ਗਾਇਕ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੰਡਿਤ ਤੇਲੂ ਰਾਮ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਅੱਬੋਵਾਲ ਦੇ ਈਸਰ ਰਾਗੀ ਦਾ ਨਾਂ ਅਜ਼ਿਕਰ ਯੋਗ ਹੈ। ਧਰੁਪਦ ਗਾਇਕੀ ਦਾ ਇਹ ਸਿਤਾਰਾ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਬੁਖ਼ਾਰ ਨਾਲ ਪੀੜਿਤ ਰਹਿਣ ਉਪਰੰਤ ਜੂਨ 1914 (29 ਜੇਠ, ਸੰਮਤ 1971 ਵਿ.) ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ।

ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ, ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸ ਕਾਲਜ ਬੰਗਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨਗਰ

शुक्ल बिलावल

ਮੂ. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ

बिलावल थाट के इस अप्रचलित राग में सभी स्वर शुद्ध लगते हैं और दोनों निषाद का प्रयोग होता है। इस वक्र संपूर्ण राग में मध्यम स्वर वादी और षड़ज स्वर संवादी है। इसका गायन समय प्रभात है। इस राग में नट, केदार, मल्लार एवं कुछ कुछ खमाज राग की झलक भी पड़ती है। नि ग ध म, सां म के स्वर समूह इस राग की पहचान हैं। इस राग में सा ग ग म (नट) प ध म (केदार) म रे रे प (मल्लार) इन रागों की झलक पड़ती है। आरोह में रिषभ अति अल्प है।

आरोह : सा, ग म, प ग म, प ^नि ध नि सां

अवरोह : सां नि ध प म, ग रे सा

मुख्य अंग : सा, ग ग म, प ध ग म

चलन : सा ^सा ध़ नि़ प़, प़ ^नि़ ध़ नि़ सा, सा ग ग म, प म ग म, रे सा, सा नि़ ध़ नि़ सा ग म, प म ग म, रे रे प, प ध ग म, रे सा, सा ग म प ग म रे रे प, प ध नि ग म, रे सा, सा ग म प ग म रे रे प, प ध नि ग म, रे प ग म रे सा, सा ग म, प ध नि ग म रे प, ध ग म, प ध नि सां, सां म, प ग म रे प नि ध नि सां, सां नि ध प ध नि सां, सां नि ध नि ग म, रे प ग म रे सा, प ध नि सां, सां गं रें सां, सां गं मं गं रें सां, सां ध नि प, रे रे प ग म रे सा।

शुक्ल बिलावल (त्रिताल)

मू लालन सिउ प्रीति बनी ॥ रहाउ॥
तोरी न तूटै छोरी न छूटै ऐसी माधो खिंच तनी ॥१॥
दिनसु रैनि मन माहि बसतु है तू करि किरपा प्रभ अपनी ॥२॥
बलि बलि जाउ सिआम सुंदर कउ अकथ कथा जा की बात सुनी ॥३॥
जन नानक दासनि दासु कहीअत है मोहि करहु कृपा ठाकुर अपुनी ॥४॥
(बिलावलु महला ५) अंग ८२७

स्थाई

	सा ग	ग म ^मरे पप	- प प ध
	मू ऽ	ला ल न सिउ	ऽ प्री त ब

1

नि	–	ग	प	म	–	ग	प	म	ग	रे	गग	सा	सा	ग	(रे)ग
नी	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	मू	ऽ	ला	ल	न	सिउ	ऽ	प्री	त	ब
म	–	–	–	–	–,	सा	ग								
नी	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ,	मू	ऽ								
x				२				०				३			

अंतरा

								प	–	निध	नि	सां	–	सां	–
								तो	ऽ	रीऽ	न	तू	ऽ	टै	ऽ
सां	गं	गं	मं	(मं)रें	–	सां	–	प	–	सां	–	(सां)म	ग	प	म
छो	ऽ	री	न	छू	ऽ	टै	ऽ	ऐ	ऽ	सी	ऽ	मा	ऽ	धो	ऽ
रे	–	प	प	म	–	(म)रे	प	म	ग	रे	गग	सा	सा	ग	ग
खिं	ऽ	च	त	नी	ऽ	मू	ऽ	ला	ल	न	सिउ	ऽ	प्री	त	ब
म	–	–	–	–	–,	सा	ग								
नी	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ,	मू	ऽ								
x				२				०				३			

M.: +44 7443 657800

ਜ਼ਰੂਰੀ ਬੇਨਤੀ
ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਮਿਲਣ ਤੇ ਸੂਚਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਦਿਓ ਜੀ ।
ਸੰਪਾਦਕ ਮੋਬਾਇਲ 98556-40630

ਜ਼ਰੂਰੀ ਬੇਨਤੀ
ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ 'ਅਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਮੋਬਾਇਲ ਨੰ: 9855640630 ਤੇ ਸੂਚਿਤ ਕਰੋ ਜੀ ।

ਰਾਗ ਹਿੰਡੋਲ

ਸ੍ਰ. ਅਰਸ਼ਦੀਪ ਸਿੰਘ

ਹਿੰਡੋਲ ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਰਾਗ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਉਲੇਖ ਸਾਰੇ ਸੰਗੀਤਕ-ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਰਾਗਮਾਲਾ ਅਨੁਸਾਰ ਬਸੰਤੀ ਹਿੰਡੋਲ ਦੀ ਰਾਗਣੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬਸੰਤ ਹਿੰਡੋਲ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਹੈ। ਹਿੰਡੋਲ ਰਾਗ ਕਲਿਆਨੁ ਠਾਟ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਿੰਡੋਲ ਰਾਗ ਤੋਂ ਅਲਾਵਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਰਾਗ, ਮਾਰਗ ਹਿੰਡੋਲ (ਜੋ ਕਿ ਪੁਰਾਤਨ ਹਿੰਡੋਲ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) ਵੀ ਸੰਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਸ ਕੋਮਲ ਰਿਖਬ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਰਗ ਹਿੰਡੋਲ ਦਾ ਚਲਨ ਹਿੰਡੋਲ ਵਰਗਾ ਹੀ ਹੈ।

ਹਿੰਡੋਲ ਇੱਕ ਗੰਭੀਰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਰਾਗ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਉਤ੍ਰਾਂਗ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਾਗ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਸਾਰੇ ਸਪਤਕਾਂ ਵਿੱਚ ਗਾਇਆ-ਵਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। (**ਸਰੋਤ:** ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਸਾਗਰ, ਭਾਗ-੩ – ਗਿਆਨੀ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ)

ਕਲਿਆਨੁ ਮੇਲ — **ਵਾਦੀ** – ਗੰਧਾਰ, **ਸੰਵਾਦੀ** – ਧੈਵਤ

ਸਮਾਂ – ਰਾਤ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪਹਿਰ — **ਜਾਤੀ** – ਓਡਵ-ਓਡਵ

ਆਰੋਹੀ: ਸਾ ਗਾ, ਮਾ' ਧ, ਨੀ ਮਾ' ਧਾ ਸਾਂ

ਅਵਰੋਹੀ: ਸਾਂ ਨੀ ਧਾ, ਮਾ' ਗ ਸਾ

ਪਕੜ: ਸਾਂ ਨੀ ਧਾ, ਮਾ' ਧਾ ਸਾਂ, ਨੀ ਧਾ ਮਾ' ਗਾ, ਮਾ' ਗਾ, ਸ

ਰੀਤ ਬਾਰੇ: ਇਹ ਰੀਤ **ਡਾ. ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ)** ਵੱਲੋਂ ਗਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਰੀਤ ਪੁਰਾਤਨ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਰੀਤ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ **ਭਾਈ ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਤੰਗ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਰਾਗੀ)** ਦੇ ਘਰਾਣੇ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ।

ਰਾਗ ਹਿੰਡੋਲ, ਤਾਲ ਇਕਤਾਲਾ (ਦ੍ਰੁਤ)

ਅਸਿ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਖੰਡੋ ਖੜਗ ਤੁਪਕ ਤਬਰ ਅਰੁ ਤੀਰ ॥
ਸੈਫ ਸਰੋਹੀ ਸੈਹਥੀ ਯਹੈ ਹਮਾਰੈ ਪੀਰ ॥੩॥
ਤੀਰ ਤੁਹੀ ਸੈਥੀ ਤੁਹੀ ਤੁਹੀ ਤਬਰ ਤਰਵਾਰਿ ॥
ਨਾਮ ਤਿਹਾਰੋ ਜੋ ਜਪੈ ਭਏ ਸਿੰਧੁ ਭਵ ਪਾਰ ॥੪॥
ਕਾਲ ਤੁਹੀ ਕਾਲੀ ਤੁਹੀ ਤੁਹੀ ਤੇਗ ਅਰੁ ਤੀਰ ॥
ਤੁਹੀ ਨਿਸਾਨੀ ਜੀਤ ਕੀ ਆਜੁ ਤੁਹੀ ਜਗਬੀਰ ॥੫॥

(ਸਸਤ੍ਰ ਨਾਮ ਮਾਲਾ ॥ - ਪਾ: ੧੦)

ਅਸਥਾਈ											ਇਕਤਾਲਾ
ਧੀਂ ×	ਧੀਂ	ਧਾਗੇ ੦	ਤਿਰਕਿਟ	ਤੂੰ ੨	ਨਾ	ਕ ੦	ਤਾ	ਧਾਗੇ ੩	ਤਿਰਕਿਟ	ਧੀਂ ੪	ਨਾ
ਸਾਂ ਅ	ਸਾਂ ਸਿ	ਸਾਂ ਕ੍ਰਿ	ਸਾਂ ਪਾ	ਸਾਂ -	ਸਾਂ ਨ	ਨੀ ਖੰ	ਧਾ -	ਨੀ ਡੋ	ਧਾ ਖ	ਮਾ' ੜ	ਧਾ ਗ
ਗ ਤੁ	ਗ ਪਕ	ਗ ਤ	ਮ'ਧ ਬਰ	ਮ' ਅ	ਗ ਰ	ਗ ਤੀ	ਗ -	ਗ -	ਸ ਰ	- -	- -
ਗ ਸੈ	- -	ਗ ਫ ਸ	ਮ' ਰੋ	ਮ' -	ਮ' ਹੀ	ਮ'ਧ ਸੈ -	ਧ -	ਧ -	ਧ ਥੀ	- -	- -
ਗਂ ਯ	- ਹੈ	ਗਂ ਹ	ਗਂ ਮਾ	ਗਂ -	ਗਂ ਰੈ	ਮਂ' ਪੀ	ਗਂ -	ਸਂ -	ਸਂ ਰ	ਸਂ -	ਸਂ -
ਸਾਂ ਅਸਿ ...											

ਅੰਤਰਾ											
ਗ ਤੀ	- -	ਗ ਰ	ਧ ਮ' ਤੁ -	ਮ' -	ਧ ਹੀ	ਸਂ ਸੈ	ਸਂ -	ਸਂ ਥੀ	ਸਂ ਤੁ	ਸਂ -	ਸਂ ਹੀ
ਸਂ ਤੁ	ਸਂ ਹੀ	ਸਂ ਤ	ਸਂ ਬ	ਸਂ ਰ	ਸਂ ਤਰ	ਨੀ ਵਾ	ਧਾ -	ਨੀ -	ਧਾ ਰਿ	- -	- -
ਗਂ ਨਾ	ਗਂ ਮ	ਗਂ ਤਿ	ਗਂ ਹਾ	ਗਂ -	ਗਂ ਰੋ	ਮਂ' ਜੋ	ਗਂ -	ਸਂ ਜ	ਸਂ ਪੈ	ਸਂ -	ਸਂ -
ਸਂ ਭ	ਸਂ ਏ	ਸਂ ਸਿੰ	ਸਂ ਧ	ਸਂ ਭ	ਸਂ ਵ	ਨੀ ਪਾ	ਧਾ -	ਨੀ -	ਧਾ ਰ	ਮ' -	ਗ -
ਗ ਭ	ਗ ਏ	ਮ' ਸਿੰ	ਧ ਧ	ਮ' ਭ	ਗ ਵ	ਗ ਪਾ	ਗ -	ਗ -	ਸ ਰ	ਸ -	ਸ -
ਸਾਂ ਅ	ਸਾਂ ਸਿ	ਸਾਂ ਕ੍ਰਿ	ਸਾਂ ਪਾ	ਸਾਂ -	ਸਾਂ ਨ	ਨੀ ਖੰ	ਧਾ -	ਨੀ ਡੋ	ਧਾ ਖ	ਮਾ' ੜ	ਧਾ ਗ
ਸਾਂ ਅਸਿ ...											

ਸੁਰ-ਲਿਪੀ ਕਰਤਾ: ਅਰਸ਼ਦੀਪ ਸਿੰਘ

ਈ-ਮੇਲ: arshdeep.gs@icloud.com

RNI Regd. No. 46788/89 ISSN 0972-2335